

HOGYAN CSINÁLÓDIK
NEMÉLY HISTÓRIA?

PILLANTÁSOK A RUMUN TÖRTÉNETÍRÁSBA.

ÍRTA

HUN FA LY Y PÁL

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM R. TÁRS. KÖNYVNYOMDÁJA.

1885.

Budapest, 1885. Az Athenaeum társ. könyvnyomdája

I.

A bukaresti tudományos akadémia 1878-i ülésében Densusian-t a magyar- és erdélyi könyv- és oklevél-tárak megvizsgálásával bízta meg, hogy keresse fel a rumunok történeteire, különösen pedig a Hóra-féle mozgalom felvilágosítására, szolgáló kutforrásokat. Densusian 18 hónapot fordítva kutatásaira, hosszabb ideig tartózkodván Budapesten is. 1880. márcz 16-án (az ó naptár szerint) számot adta kutatásairól a kiküldő akadémiának s ez legott ki is nyomatá azokat, ezen czim alatt: »Cercetari istorice in archivelesi bibliotecele Ungariei si ale Transilvaniei. Raportu de Nie. Densusianu, Bucuresci, 1880.« — Densusian 785 számmal sorozza elő a megtalált történeti irományokat, okleveleket, stb;

azonfelül sok kéziratban levő munkákat is. Ezek közé való egy igen becses munka a kolozsvári múzeumban, a Sinkai latinul irt krónikája, melynek czime: *Chronicon Dacorum romanorum et plurium aliarum nationum* s vezér-igéje:

Si fuerat molis Bomanam condere gentem,
Nos documenta damus, qua simus origine nati!

(Ha a római népet, nehéz volt megalakotni, azaz Sinkai értelme szerint a rumunok történeteit megcsinálni: mi bizonyítékok által világossá tettük, hol vettük eredetünket.) Természetesen ott megtalálta Densusian a könyvvizsgálónak véleményét is, mely ezen czikkemnek tárgya.

Pap Sándor 1848-ban a nagy-szebeni bizottságnak tevékeny tagja, jónak látá annak idejében az akkori Oláhföldre, most Romániába, vonulni. Itt »Ilarianu Papiu« név alatt tudományoskodik. 1869. szept. 14-én a bukaresti akadémiában *Sinkai György életét, munkáit és eszméit* (lásd *Analile Societatei academice Romane. Tom. II. Bucur. 1869.*) adá elő, a melyeket a Szá-

zadok 1878-iki évfolyamában ismertettem. Most tehát csak Sinkai Györgynek élete folyásából közlök néhány adatot, a mi a következők megértésére való.

Sinkai maroszéki Sámsondon született 1753-ban vagy 1754-ben. Tanult az unitáriusoknál Szabódon, azután Maros-Vásárhelytt Kolozsvárott és Beszterczén a piaristáknál. 1773-ban a balázsfalvi kolostorba jutván onnan Major Gergely püspököt és Major Pétert Rómába küldé, a »collegium de propaganda fide«-be. Rómában 1774 — 1779-ig tanulva tölté az idejét; de itt a régi emlékek, kiváltképen pedig a Trajanus híres oszlopa, költék fel benne a gondolatot, hogy összerkeresse és megírja a rumunok történeteit. — Rumun hazánkfitai ne vegyék rossz néven, hogy r u m u n-t írok és nem románt; hisz különbséget kell tennünk az oláh román, az olasz román, a franczia román s a többi románok között. Ha nem haragszik a tirolisi »romauncs«, hogy így és nem román-nak hívják, miért haragudnék a rumun, ha így és nem román-nak hívjuk? Eddig legalább még nem szorította ki a többi románokat

Európából, hogy csak őt lehetne románnak nevezni.

Miután Sinkai egy évet Bécsben töltött, Balázsfalvára kerül, mint az oláh iskolák igazgatója, s sok iskolai könyvet írt és adott ki. 1784-ben kilépe a kalugyerek rendjéből több társával együtt (a kilépők: Klein, a volt Klein püspöknek kis-öcscse, Péterlaki és Major Péter.) Nem fértek össze az akkori püspökkel, Babbal. Az ellenzékösködés annyira mene, hogy a püspök és Pap István káptalani prépost őket 1794-ben háromszor is, mint a fegyelmet megvetőket és zenebonáskodókat, vádolta be az erdélyi kormányznál, gr. Bánffy Györgynél. Ez vizsgálatra a fejérmegyei főispánt, gr. Kemény Simont, küldé ki. Nemes emberek lévén a vádlottak, a vizsgálat sokáig tart. Sinkait egy évre be is zárták, egyszersmind elvevék tőle az iskolai igazgatóságot. Sinkai csakhamar szabadlábra tért, Bécsbe ment fel, de nem nyerheté vissza hivatalát. Ebből látjuk, hogy a püspök és Sinkaiék között az egyházi téren folytak ellenzékösködések.

Sinkai most Vass grófi házban nevelő-

tanító lón s ez állásban hat évet töltött. Azután Budára jutott, mint az oláh könyvek »correctora« és »censora«. Budán léteben az akkori magyar tudós világgal belső ismeretséget köte és tarta fenn. Kovachich, Engel s mások tisztelik vala mint tudóst. 1809-ben elhagyá a correctori és censori hivatalt s Yass gróféklioz költözék, a hol 1816-ban meghalt. Históriai munkáját 1813-ban ki akará adni, de az erdélyi censura nem engedő meg. S midőn Sinkai a tilalom okát megtudakozta s a kéziratját visszakérte, a kormányzékttől ezt a választ vévé: »A munkát nem lehet kinyomatni s vissza sem adatik a szerzőnek.«

Papiu Ilarianu azt elbeszélvén, az erdélyi censornak véleményét így fejezi ki: *Opus igne, auctor patibulo dignus* — a munka tűzre, a szerző akasztófára való!

Papnak előadása után az akadémia elnöke, Heliade, így kiálta fel: *Uraim, nagy a mai nap, mert ma emlékezetét örökösítettük meg Sinkainak, a legnagyobb rumunok egyikének, a rumunság mártírjának.*«

Obedenare rumun tudós, a ki Papnak előadását, ha nem hallotta is, de az akadémia évkönyveiben bizonyosan olvasta, Párisban a nagy kiállítás alkalmával 1876-ban, egy könyvet ada ki »La Roumanie économique«, a melyben (368 — 386 lapokon) egy szakasz a rumunok és magyarok viszonyáról (»Relation des Roumains avec les Hongrois«) is értekezik. Ebben Obedenare így ír Sinkairól: »A múlt század vége felé íainkai theologiai tudományok tanulása végett Rómába küldeték. Éjjel-nappal hazája történeteinek megírásán dolgozék. De alighogy visszatért, legott üldözéseket kelle tapasztalnia egész élete fogytáig csak azért, mert Annaleseiben a rumunok, mint szabad, önálló nemzetnek jogait mutatta ki. A magyar kormány a szerzőt akasztófára, könyvét pedig tűzre ítélte (l'administration Hongroise condamna l'auteur a être pendu et le livre á être brulé. Opus igne, auctor patibulo dignus, telle fut la réponse du censeur á qui Sinkai avait díi soumettre son ouvrage). A szerencsétlen hazafi szökni és rejtőzni vala kénytelen, s legnagyobb ínségben húzá ki nyomorult életét.«

Már Heliade felkiáltásán méltán csodálkozik az, aki Papnak előadását olvassa, hogy mint lehet Sinkait a rumnnság mártírjának nevezni, a magyarok üldözése miatt! Hisz a magyarok se Magyarországon, se Erdélyben soha sem üldözték. Erdélyi en, a mint a rumun historicus, Papiu Harianu, maga beszéli, a rumun püspök és rumun egyházbellei (Sinkai és társai) között valának ellenközések; a rumun püspök és a prépost vádolásai miatt történt hivatalos kötelességből a politikai hatóság részéről vizsgálat a vádlottak ellen, minél fogva Sinkai rövid fogságot is állott ki. De azután hat évig egy magyar aristocratiában nevelösködék! utöbb pedig a magyar kormány által nevezteték ki correctorrá és censorrá Budán! S midön ezt a magyar kormányi hivatalt önként elhagyta, megint Vassékhoz, egy magyar aristocratiába költözék, a hol halála napjáig élt. Hol van itt a magyar üldözés? Szabad-e ennyire meghamisítani a történeteket?

De a francia közönség olvasta azt a rettentö ítéletet: *Opus igne, auctor patibulo dignus!* s a francia írók elsör-

nyűködnek az ázsiai barbárokon, mintha a Bertalani éjtszaka, a dragonádák, a Bastille s egy rakás egyéb humanisticus dolog csak a hottentották országából volnának ismeretesek. Olvasták és olvassák azt a németek is, s Bergner Rudolfék ma is a magyarokat csak az oláhok kínzóinak ismerik¹⁾; ők is pharisaeusi képpel elfeledik, hogy poroszra fordítva a Sinkai munkája, szerzője bizonyosan Spandauba került volna. Itt, a barbár magyaroknál, mint a rumun historicus maga beszéli, a censori kemény ítélet után is, Sinkai szabadon járt-kelt, sőt egy magyar kormányi hivatalt is viselt, s egy ughitt »kínzóinak«, egy magyar főnemesnek, házában élt és halt meg.

Azonban a magyar censura mégis elítélte Sinkai munkájának kinyomatását. Igaz; de jusson eszünkbe, hogy az 1813-ban történt a censura virágzó korában; jusson eszünkbe, hogy Sinkai munkájában ez a gondolat ural-

¹⁾ Die Peiniger der Walachen, szójárása Bergnernek, — Siebenbürgen. Eine Darstellung des Landes u. der Leute. Von Rud. Bergner, Leipzig, 884.

kodik: Dákia a rumunoké; a rumunok Erdély országnak egyedül törvényes örökösei, tehát egyedül jogos tulajdonosai is; jusson eszünkbe, hogy éppen a rumun historicusok kérdésére szerint, ezek valának a Hóra támadásának is ösztönző eszméi; s ha ez mind eszünkbe jut, akkor megérthetjük, sőt igazoltnak is találjuk a magyar censornak tilalmát. De vájjon, úgy volt-e az kifejezve: *Opus igne, auctor patibulo digiius?*« Én azon mindjárt kételkedem, a mikor olvastam, meg is írák, hogy Papiu Ilarianu talán nem is látta eredetiben a magyar censor véleményét.

Densusian, mint már említettem, megtalálta Kolozsvárott a Sinkai munkáját, és a könyvizsgálónak véleményét. A kézirat, úgy mond Densusian, Sinkainak saját keze írása. Ennek végén ez áll: *R e t e n t o m a m i s e r i p t o e t 4 i m p r e s s i s e x e m p l a r i b u s a d t y p u m a d m i t t i t u r . S i g n . M a g n o - V a r a d i n i 6 - a m a j i 1 8 1 2 . A n t o n i u s S z e r d a h e l y i m p . d i s t r i c t u a l i s l i b r o r u m r e v i s o r R e g i u s (L . S .) .* Azaz: A kéziratnak és négy nyomtatott péld-

(lánynak visszatartása mellett kinyom-
tása engedtetik. Nagy-Váradon, 1812
május 6-án. Szerdahelyi Antal, kerületi kirá-
lyi könyvvizsgáló.

Ebből azt látjuk, folytatja Densusiam
hogy Sinkai Magyarországra nézve kinyoma-
tási engedélyt kapott 1812-ben: de ő Er-
délyre nézve is akar vala nyomtatási enge-
délyt szerezni. Tehát 181.8-ban maga nyújtá
be munkáját az ottani könyvvizsgálónak,
Mártonfinak. Itt azonban hajótörést szenvede,
mert Mártonfi annak az 1775-ki évtőli részét
nem találá arra valónak, hogy világot lásson
(declarandu-se tota laborea sa de la 1775. in-
coce. neapta a vede lumina dilei.)

Hadd közöljem az egészet, mit Densusian
kiír. Mártonfi a czime ellen is »Chronicon
Valachorunu tesz kifogást, mert az egész
krónikában, úgymond, egy-két hozzávetésen
kívül, nincs is szó az oláhokról, tehát inkább
ez lehetne czime: Chronicon imp er a.
torum Romanorum tam Occident a-
lium quam orientalium, q ui in Da-
cia aut pro Dacia bella gesserunt,

de erre nézve szükségtelen a munka, mert vannak már ennél jobb krónikák. Mert Sinkai krónikája Domitlanussal kezdődik, pedig ez a császár egyszer sem látta Dákiát. Mert nagy képtelenség állítani, hogy Hunyadi János és Mátyás oláhok voltak, hisz Jánosnak anyja, Erzsébet, ha oláh volt is, nem volt Corvina. Mert Sinkai állítja, hogy az oláhok Erdélyország urai voltak a magyarok, idejötté előtt: pedig maguk Radu és Drágos sem voltak oláhok; úgy Gelu is, a kit Tuhutum legyőzött, vagy nem volt oláh, vagy ha az volt is, csak erdei rablóknak barambasája volt. Mert nevetséges a daco-román név is, melyet Klein és Sinkai gondoltak ki. Mert a második kötetben Sinkai azt igyekszik megmutatni, hogy Tuhutum nem hódította meg az erdélyi rumunokat, következésképen a magyarok, szászok s a többiek mind csak bitorlói a rumun státusnak, a melylyel a rumunok folyvást háborúban állanak, s nem is kellene más mint egy boszuló, de Horánál szerencsésebb vezér. — Márton! így fejezi be véleményét: Kezdjük csak izgatni a népet, mondom, a tanult

rumunokat, tehát kezdjük el a gyilkolást, rablást, gyűjtogatást. S ez nem érdemelne szám kivetést vagy fogságot? mit Mártonfi Juvenalishoz ezen versével fejez ki: Anne ali-
quid brevibus Gyaris et carcere dignum?

Íme mennyire másképen áll a történet dolog, mintsem azt Pap előadta, ki csak lírből vehette — nem akarom mondani, maga költötte — a pharisaeusi iszonyodást okozott »Opus igne, auctor patibulo dignus«-féle ítéletet. S hát Pap előadását is, elejétől fogva végig, mennyire elferdítette, igazán megolá-
liosította Obedenare! Densusiann közli most a valót.

Tehát így csinálódik némely história! Densusiannak kötelessége lett volna, miután a valót közölte, hozzá tenni: Papiu Ilarianu és Obedenare rosszul értesítették a Sinkai üldözéséről s a magyar kormány által tűzzel és akasztófával való ráijesztéséről nemcsak a rumun, hanem az egész európai olvasó közön-
séget. De nem tette ám. Mert a magyarság rágalmozására zengősebb phrasist az »Opus igne, auctor patibulo dignus«-félénél alig

lehetne kitalálni. Hadd maradjon meg. Mert így csinálódik némely história!

II.

Hogy a keleti románok némi kapcsolatban vannak az itáliai románokkal, azt, mihelyt a vlakok a Balkán-félszigeten mutatkoznak, a byzantinus görög írók is sejtik vala, azért nevezék őket itáliai gyarmatosoknak. S miután az erdélyi rumunok a magyar történetírók figyelmét felköltötték, azonnal ezek is a Kómával való összeköttetést elismerték.

Bonfinius nem ismulasztá el a maga módja szerint származtatni a Hunyadiakat: mert tudja vala, hogy azok oláh eredetűek. Csakis gyermekies históriai felfogás restelheti azt, hogy nem minden kitűnő ember a magyar históriában Attilától, vagy a »Hetu-mogerek«-től származik. Dicsőségére válik minden nemzetnek, ha mentül több idegen származású beléje olvad s annak szellemi és anyagi súlyát neveli. Tehát Bonfinius így tudja a Hu-

nyadiak származását: Egyik római főember, Marcus Valerius, a Corvinus ragadványnevet a gallok támadásakor kapta meg Brennus idejében. Ezt ugyan Livius nem tudta, de Bonfinius tudja.

Továbbá, Corvinus Messala Valerius hódította meg Pannóniát, s ekképen jutának a Corvinusok Dákiába is. Itt a Corvinus-nemzetség sok századig lappangott, míg végre egy hunyadmegyei faluban feltűnt. (Decas III. liber IX.) — Mi ebből is látjuk hogyan csinálódik némely historia. — Opitz is, német költő, a ki Betlen Gábor akadémiájában tanított rövid ideig, az erdélyi rumunokat — akkor még csak oláhoknak nevezik vala — római eredetűeknek hirdeti. Ez a vélemény tehát uralkodó volt; de abból senki semmi különös jogot nem eszelt ki. Sőt még a XVII. század folytában is jövevény népnek tartotta őket az erdélyi politikai felfogás, mi a Magyarok földje, »terra Hungarorum«. ragadványnevében is, hogy az laktság, ki vala fejezve. Ugyanis a XVI. és XVII. századbeli tör-

vények Erdélyben gyakran a három területiális részt így nevezik: l a k s á g n a k , s z é k e l y s é g n e k és s z á s z s á g n a k . Például az 1602-beli törvény: »A mely jobbágyok (így!) Nagyságod bejövése után lakó helyökről vagy l a k s á g r a , v a g y s z é k e l y s é g r e v a g y s z á s z s á g k ö z é s z ö k t e n e k s t b . « így az 1600-beli törvény: »Azonképpen az egy forintról is, kit ajándékon Zsigmond fejedelemnek adtunk volt, mind arról a mi bejött, mind pedig a mi restantia kün vagyon, mind l a k s á g o n , s z é k e l y s é g e n , s z á s z s á g o n , számot adjanak a perceptorok.« Helyesen is vélekedik Eenkö József: »Azért nevezték l a k s á g n a k a megyéket, mert a földes urak ajövevény népeket vegyest fogadták be földjeik mivelésére.« (Ideo autem ipsos Comitatus vocamine L a k s á g adpellatos putem, quod ad incolendos eos ad v e n a e g e n t e s a dominis directis promiscue admitterentur *)

Ezen szó L a k s á g , mely a magyarok

*) Benko, a Transilvania Specialis-ában, melynek 5. könyomatott ivét Marienburg használliatá. Lásd Geographie il. Grossfürstenthums Siebenbürgen, v. Luc. Jos. Marienburg, II. köt. 35. 36. lapját. (Hermanstadt, 1813.)

földjének, azaz, az erdélyi megyéknek ragadvány-neve, s melyet németül, »Colonisten Land«-nak, új magyarsággal »gyarmatok földjének« neveznénk, az erdélyi rumunok, rácok, görögök, bolgárok igazán valódi történeteik alapját fejezi ki.

Ezen különböző, de egyhitii népségeket az erősebb életű és szaporább rumun mind magába olvasztotta. Ámbár mindnyájok egyházi-nyelve az ó-szláv, vagy bolgár-szláv nyelv vala is, mégsem győzött Erdélyben a szlávtság, hanem a rumunság. A kevés számú görög kereskedők is, a kiknek egyházi nyelvek görög vala, vagy elenyésztek, vagy a rumunságba olvadtak. Ezen ethnographiai változás Magyarország keleti részein is, Biharban, Aradban, Szörényben, Krassóban, Temesben megtöi'tént; a hol ma tiszta rumunság van, ott még a múlt század elején más népek is laktak.

Tehát a köz elfogadás a immunokat itáliai vagy éppen római eredetűeknek tartja vala, egy csöppet sem akadván fenn azon a szemet szűrő jelenségen, hogy ó-szláv az egyházi nyelvek, és ó-szláv,

vagy kiril az írásuk is, ha t. i. oláh nyelven írtak, minek ugyan 1540-ig legkisebb nyoma sem tetszett még föl sehol is. De ismétlem, abból a vélt és elfogadott római eredetből 1750-ig senkinek sem jutott eszébe bármi jogot követelni vagy származtatni.

Ámde 1746-ban lepte meg a magyar irodalmi világot, s annyira mennyire az európai tudományt is az »Anonymus liellae regis Nótárius,« mert abban az évben adta ki Schwandtner János György a »Scriptores remin Hungaricarum«-ot.

A mit az Anonymus az ország állapotáról és népeiről beszél a magyarok megjelenését megelőző időből, arról sem az addig ismeretes magyar krónikák, sem a kelet-európai vagy görög, sem a nyugat-európai vagy latin egykorú és közelkorú-írók nem tudtak semmit. Valóban meglepők valának az 1746-i merőben ismeretlen »kozár, bolgár és r u m u n birodalmak«; meglepők azért, mert képzelni is alig lehet, mint lappanghattak azok a birodalmak annyira, hogy a különböző cselekvő fő-fő emberek neszöket

sem érezték, nehogy hatalmuk lökését tapasztalták volna, Ott van az ismeretes Arnolf német király és császár, ki a dunántúli bolgárokat akarva nem-akarva ösmeri, tehát fejedelmüket, a hatalmas Simeont is ösmeri; de a rumun »birodalom« ismeretlen marad előtte, pedig mint Rómában megkoronázott császár bizonyosan kis vásárfiával kedveskedett volna a keleti románoknak, valamint ezek is legalább egy pár sornyi gratulatiot küldtek volna neki, ha ott lettek volna, a hol Anonymus őket képzei. Arnolf a magyarokat, a kiknek pedig barátságától is félni lehet vala, szólítja fel Szvatopluk ellen, a helyett, hogy a rég, szintén az orra előtt ülő Zalánt felszólította volna, ha t. i. ott lett volna, hol Anonymus a Zalán birodalmát képzei.

Ott van a morva fejedelem, az igazán »circumspectus« Szvatopluk, a ki Konstantinápolyba küldi embereit, keresztyén tanítókat kérni a keleti császártól, s az a »circumspectus« férfi sem hallotta soha is neszét-hírét annak a birodalomnak, mely keleti határait érte volna, ha ott van, a hol az Anony-

mus képzeli. Bizony, lia igazán ott van az, a hol az Anonymus képzeli, Szvatopluk el nem mulasztja segítségére fölkérni, midőn Arnolf-fal kellett birkóznia.

Ott van a hatalmas Simeon bolgár fejedelem, a m agyarak legmégesebb ellensége, a ki a besenyőkkel szövetezik a magyarok ellen, az is oly vak, hogy addig sem lát, a meddig karja ér, t. i. a Glad és a Gelu birodalmáig, melyek tőszomszédjai lettek volna, ha ott vannak, a hol az Anonymus képzeli. A képzelt Zalán is nem a közel Simeonhoz küldi remegő követjeit, hanem a távol konstantinápolyi császárhoz segítségért a magyarok ellen.

Valóban csodálkozni kell a magyar historikusokon, a kik az Anonymus regéit történelmi lett dolgoknak vették és veszik mai napig! Viszontag a rumun historikusukon egy csöppet sem kell csodálkozni, hogy az Anonymust azon csillagnak tekintik, a »ki elől keli őket« orszáruk fölfedezésére.

Szükségesnek találják ugyan helyreigazítani és megbővíteni az Anonymus elbeszélését; de lia nem baj, hogy senki a világon

nem tudta azt, a mit az Anonymus tudott; hogy lehetne baj, hogy meg a rumun írók azt is tudják 1780 óta, a mit az Anonymus sem tudott így »Tribonius Laureanu« az 1853-ban kiadott »Lstoria Romaniloru din tempurile celle mai vechie pino in dilele nostre«-ben elbeszéli, hogy a rómaiak elköltözte után keleti Dákiában (Moldovában) a praetorok vagy dux-ok Jovi an i, görögül Dió dóri, szlávul Bogdáni nevűek valának; — déli Dakiában (Oláhországban) H i l a r i i vagy Bucculesci, innen Bucuresci a fővárosuk; — Közép-Dákiában (Erdélyben) Julii, vagy Gélii nevűek, innen fővárosuk Alb a-J u l i a; — Nyugat-Dákiában (a Bánátban) Claudii vagy Gladii nevűek, innen Anonymus Gladja. A történelem, így folytatja Laurenau, még egy dux-ot ismer, M a r i o t u s t azaz »Minor Marius«-t, mely nevet az Anonymus rosszul Menu - M a r o t-nak ír. — Igaz ugyan, az Anonymus azért nevezi Mén-Mar-tnak,» quia habuit multas arnicas«: de aki az Anonymus elbeszélését históriainak veszi, miért neve-

gye Laureanunak regélését is annak? hisz így csinálódik a história.

Az előbbi cikkemben láttuk, hogy Sinkai társa Rómában Major Péter vala; utóbb író társa is lőn, s a bukaresti akadémiának elnöke, Heliade, a rumunok Mózesének nevezi.

A budapesti tanuló ifjúságnak Petru Majoro ru nevezetű irodalmi társasága 1883-ban Major Péter irományainak első kötetét *) adá ki, melynek tartalma: 1. Istoria pentru incepu tuŋη Romaniloruin 1)ac i'a = A dákiái rumunok kezdetéről való história (1—290 lap); 2. Appendice, még pedig A) Disertatiune pentru inceputu l u l imbei romanesci = Értekezés a rumun nyelv kezdetéről, 13) Disertatiune pentru literatur'a cea vechia a' Romaniloru = Értekezés a rumunok légi irodalmáról.

A mint idézett cikkemben láttuk, Major is 1784-ben kilépe a kalugyerek rendéből.

*) I'n scrierile lui Petru Majoru edate de societatea »Petru Majoru« a junimei române stúdióse d'in Budapest'a. Yolnm. I. Budapest'a sí Gherl'a. 1883.

Azután popa lett Szász-Régenben, protopopa pedig Görgényben. De 1809-ben Sinkait a budai censor és corrector állásában követé, tehát »nemes Dicső-Szent-Mártoni Major Péter« is magyar kormányi hivatalban állott, úgy mint Sinkai.

Említett munkáját »Pentru inceputulu Romaniloru in Daci'a« Budán 1812-ben maga adá ki, ó-szláv, vagy kiril betűkkel; másodszor adá ki Malinescu Jordache; s minthogy már régen nem kapható, 1883-ban a Major Péter nevű társaság adá ki harmadszor, még pedig latin betűkkel vagy írással, hogy a paraszt is olvashassa. Mert Major Péter »hatalmas csapást mért azokra, a kik a rumunok román-latin eredetét tagadják« (nostruhistoricu a datulovitura poternica contrariloru originei nostre románélatiné.) — A mennyire én ismerem az illető irodalmat, ma senki sem tagadja a rumunok román-latin eredetét; nálunk sem tagadja vala senki Bonfinius és Opitz idejében. De az ám a kérdés, vajjon a rumun nép innen a Dunán, vagyis szorosán véve, a mai Erdélyben, támadt-e római coloniákból és légionáriusok-

tói, vagy pedig a Balkánban? S láttuk, hogy az Anonymus könyvének megjelenéséig 1746-ban csakugyan egy halandó sem tudott semmit is az erdélyi rumun államról a magyarok megjelente korában.

A kiadó-társaság a XXXII. lapon ezt írja: »Ha a szerzőnek munkáiban imitt-amott kedvező nyilatkozatok fordulnak elő a hatalomban levőkre (in favore celoru de la putere = azaz a magyarokra) nézve, nekünk a sorok közt kell olvasnunk s igaz értékökre szállítani le azokat a nyilatkozatokat; nekünk látnunk kell, milyen bajok ellen küzdött Major; tudnunk kell, hogy akkor miképpen vigyázott a censura a rumun írásokra s hogy kevés híja volt, hogy ugyanazt ne mondja Majorról, a mit a halhatatlan Sinkairól mondott: »Opus igne, auctor patibulo dignus.«—Érdemes egy kicsit gondolkozni a dologról.

Densusiannak »Cercetari istoriche«-je 1880-ban jelent meg Bukarestben. Lehetetlen, hogy e könyv 1883-ban még ismeretlen volt légyen a kiadó-társaság előtt. A kinek nem kenyere az izgatás, az köteles az igaz-

ság kimondására. Densusian azt írta 1880-ban, hogy Sinkai munkájának kiadását a nagyváradi censura 1812-ben, tehát ugyanazon évben engedte meg, a melyben Major Péter a maga *Inceptulu-ját* kiadta Budán. Azt írta továbbá Densusian, hogy az erdélyi censura 1818-ban megtagadta ugyan az engedélyt a Sinkai munkájától, de közli egyszersmind az okolást is, mely miatt Mártonfi megtagadta az engedélyt; s ezt az okolást 1813-ban még II. József »redivivus« is aláírta volna. Densusian hü előadásából azt kellett volna hát tanulnia a kiadó társaságnak, hogy ezen zengősphrazis »Opus igne, auctor patibulo dignus« Mártonfi tollából nem folyt, hogy az merő hazugság. A mely kiadó társaság annyira tulteszi magát a való tényeken s annyira ragaszkodik a való tények ellenére ahhoz, a mi nem való, a mi hazugság: az csak jelleméhez híven cselekszik, mikor inti olvasóit, hogy ne higgyenek a rumun íróknak, mikor nem szidja a magyarokat, — mintha a magyarok rágalmozása oláh igazság volna. — Lássuk most röviden Major Péter munkájának velejét.

A r u m u n o k rosszakarói azt olvassák ki Flavius Vopiscus, Sextus Rufus és Eutropius római írókból, hogy Aurelianus valamennyi római lakost takarított ki Dákiából, úgymond Major Péter. Ő tehát legelőször is apróra megmutatja, hogy Trajanus egy láb irtotta ki a lakosságot Dákiában s az üres országot egész Itáliából és Rómából gyűjtött coloniákkal töltötte meg. — Már ebben is nagyon csalatkozik »a rumunok Mózes.« Annyira ki nem irtatott a dák lakosság, hogy ez mindjárt Trajanus után több ízben is nagyon ráijeszte a rómaiakra.

Csalatkozik arra nézve is, hogy Itáliából vagy épen Rómából credo coloniák töltötték volna meg az új provinciát. Lehet azonban, hogy 1812-ig a római Dákiának történetei nem voltak annyira ismeretesek a feliratos kövekről, mint most. Nem hogy Itáliából vitt volna ki coloniákat Trajanus. el- lenkezőleg ő másunnan Itáliába szállíta telepítvényeseket, mert az a folytonos háborúk miatt lakosság nélkül szűkölködik vala már. Dákiába tehát Dalmáciából, Pannóniából. Noricumból, Galliából, különösen pedig Ázsiá-

ból, jelesen Syriából, Galatiából, Kariából, Paplilagoniából özönlének, hajtva vagy önként, az új lakosok, mit a feliratos kövekről tamilunk, a melyek erre nézve nem hazudhatnak.

De Major nemcsak azt hiteti el olvasóival, hogy az új lakosok Dákiában mind Rómából, legalább Itáliából származtak, hanem tiszta vérű utódjainak megbizonyítására ellene van azon »rosszakaró« véleménynek is, mintha az új lakosok barbár vérrel elegyedtek volna. A világért sem! Azok mind feleségestül, gyermekestül érkeztek Dákiába; utódjaik sem vegyültek soha is másokkal. Ezt nem is kell bizonyítani, úgymond Major, mert a rumunok, vagy általában szólva, a románok, mai napig utálják a más nemzetbeli nőket, ezekkel nem házasodnak össze. Azt a rumun természetet nem ismerik azok, a kik a rumunok elvegyülését más nemzetekkel állítják. (69—70. lapon.)

Major, az ő felfogása szerint, hihetővé igyekszik tenni, hogy a rómaiak legnagyobb és java része megmaradt Dákiában Aurelianus kiszállítására ellenére is. Az ismert történe-

tek ellent mondanak ennek, így például Athanarik a hunok elől az erdélyi hegyek közé szorulván, onnan a szármatakat szorítja ki, mint a kortárs Ammianus Marcellinus beszéli, a ki a tartománynak akkori nevét is tudja, hogy azt a gótok Kaukaland-nak nevezték (ad Caucalandensem locum altitudine silvarum et montium inaccessum cum suis omnibus declinavit, Sarmatis hinc extrusis. XXXI. 4. 12.) Tehát szármatakat talált ott Athanarik, nem rómaiakat. Sőt már előbb is Nagy Konstantin a Duna balpartján építvén erősségeket a barbárok ellen, ott rómaiakat nem találta, kiket bizonyosan örömmel magához édesgetett, legalább velők szövetkezett volna. — De hagyjuk a történeteket, s hallgassuk Major Péter regéit.

Ezek szerint tehát teli van mindig Erdélyország római lakosokkal, sőt ezek a városokban laknak, mint mesteremberek, művészek, míg a gótok s a következő barbárok a városokon kívül tanyáznak. S ezek békén is hagyják a rómaiakat, habár adót szednek tőlök. Ámde, úgymond Major, a hegyek közt lakó rómaiak vagy rumunok azon időben

is saját, független fejedelmek alatt élnek vala. Ezen állapot tartá az avarok legyőzéséig. Ekkor a hegyek közt összeszorult rumun fejedelemségek a mezőségre is kiterjedének, úgy hogy a magyarok három rumun fejedelmet találtak ott; Gelut, Menumarótot és Gládot. Menumarót, Major értelmezése szerint, annyi mint kisebb Marót, mert az olasz *meno = minor*. — Elfelejtí Major, hogy a latin *minor* oláhul »*mai micu*«, de ily csekélység mit sem árthat a r.agy históriának. Laurianu is alkalmasint Majortól tanulta volt a Menumarótnak szószerinti értelmezését.

Elhagyván Menumarótot és Gládot. kövessük a Gelu rumunjainak viszontagságait. Tuhutum győz, Gelu elvész; a rumunok tehát szabad akarattal teszik fejedelmükké Tuhutumot. Ennél nem is maradnak magyarok, mert visszatérnek Árpádhoz, kinek sok harczosra van szüksége. Tehát csak a rumunok fejedelmévé lesz Tuhutum; de emiatt a rumunok országa nem lesz magyarrá, a mint Magyarország nem lett németté az által, hogy német nemzetség lett benne uralkodóvá. Tuhutum bizonyosan oláhul is tud vala, mert

Moldovában oláhok közt élt volt, a honnan nem rég kijött (de orece locuise in Moldov'a intre Romani, si nu de múltú esise de acolo« 108. lap.) Utóbb Major még sem hagyja Tuhutumot magára, mert a 110. lapon a rumunok eszességét dicséri, hogy magyarokat is fogadtak be Erdélybe (in A r d e a l u), mert együtt könnyebben védelmezheték a földet a kunok •és besenyők ellen.

A rumunok uralkodása Erdélyben Sz. István által szűnt meg, midőn a győző király Magyarországhoz csatolta Erdélyt. De állapotok azután sem vala tűrhetetlen; olyan volt az, minő az Anonymus eme szavaiból kiérthető: »Szabolcs és társai az épített földvárhoz a vidék lakosaiból sok »servientes«-t rendelének, a kiket most »civiles«-nek nevezünk.« Ezen szolgálat pedig oly könnyű vala, hogy a Görgény-várhoz tartozó magyar és oláh darabantok hosszú pert folytattak azért, hogy megtarthassák azt a szolgálatot. De kevés évvel azelőtt lelkeik nagy fájdalommal elveszték azt a tisztességes szolgálatot (125. lap.)*)

*) Felette sajnálom, hogy meg nem tudhatom ezen

Röviden szólván az 1437-ki paraszt támadásról, és a három erdélyi nemzet uniójáról, előadja Major, hogy a magyar nemzet nevében csak a nemesek foglaltattak; a nemesek pedig magyarok valának és rumunok. Egy szóval, úgymond, a rumunok, a kik nemesek, éppen olyanok, mint a magyar nemesek; viszontag a magyarok, akik nem nemesek, éppen olyanok, mint a nem-nemes rumunok. (Cu unu cuventu, Romanii, cári suntu nemesi, intocmai suntu cu Ungarii cei ce suntu nemesi, intru tote. Si Ungarii, cári nu suntu nemesi, intocmai suntu cu Romanii acei-a, cári nu suntu nemesi. 129. lap.) — Itt Major az 1848-iki állapotot jellemzi helyesen, a miért is a kiadó társaság inti az olvasókat, hogy tanuljanak a sorok közt olvasni.

Heliade, a bukaresti academiának elnöke, miért nevezi Majort a rumunok Mőze-

pernek okát és lefolyását. — Görgény a fejedelmek alatt is -fiscalitás« volt; s a görgényi darabantokról azt találok, hogy »a többi lakosokkal egyaránt tartoztak viselni a falu terhét.« — A magy. törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. I. köt. 355. lap. (Budapest, 1855.;

s é n e k , s miért nem inkább Sinkait, a ki áronképpen, talán még alaposabban is, legalább tudósabban, mutatta meg a rumunok eredetét és szakadatlan lakásukat Erdélyben, mint Major? Talán ebből az egy körülményből tette azt Heliade, hogy a Major munkája már 1812-ben jelent meg: a Sinkai »krónikája« pedig csak 1853-ban került ki nyomtatásból Jászvásáron. A rumun olvasó közönség tehát előbb tudhatta meg Major munkájából mind tiszta római létét, mind szakadatlan lakását Erdélyben 102 vagy 110-től fogva, mind végre ottani uralkodását nemcsak Tuhutumig, hanem egész sz. Istvánig.

Az egész rumun regében legnevezetesebb az, hogy a rumunok Erdélyországot bírták, és kizárólag bírták nemcsak a magyarok megjelenéséig, hanem még azután is sz. Istvánig; sőt a mint Major a 129. lapon hivatkozván az 1791-ben beadott »Supplex libellus Valachorum«-ra, mondja, hogy az unió után legnagyobb virágzásban fénylik vala a rumunság Erdélyben, s csak a XVII. század folytában, mint ugyanazon supplex libellus állítja, fosztatott meg élvezett jogaitól.

Már feljebb láttuk, hogy rege az, mit az Anonymus Belae regis nótárius országunk állapotújáról és népeiről mesél a magyarok bejövetelének korában, és ennek előtte. Dönt-hetetlen történelmi dogma, hogy a semminek nincs hatása az emberi történetek-ben; az nem hallik, nem érzik sehol és soha. Nagy Károly a legkiáltóbb alak a VIII. század végén és a IX. század elején; hozzá követek járultak nemcsak a még hódi-tatlan szlávoktól, hanem Byzanczból, sőt a dömöczki (damascusi) kalifától is; az erdélyi keresztyén rumunok, a kik Nagy Károly által szabadultak volna meg a pogány ava-rok szorongatásaitól, nem küldenek hozzá kö-vetséget; Nagy Károly nem hall, nem érez semmit sem rólok, mert a semmi nem ha ll ik, nem érzik.

A byzanczi politika messze földekre jár-tatja kémlő szemeit, hogy lehetőleg biztosítsa magát az éjszak felől tolongó népek ellen, s szövetkezik különbség nélkül mindegyikkel, ha felhasználhatja segítségét. Az erdélyi és oláhországi keresztyén rumunokon, a kik oly közel laknak, nem akad fel kémlő szeme

soha; azok sem mutatják soha is magukat Konstantinápolyban, pedig sok politikai és egyházi érdek hajtotta volna oda: de a semmi nem hallik, nem érzik sehol és soha.

Megemlítettem már, hogy a főcselekvő személyek a magyarok bejövetele idejében nem vetének ügyet a közellakó immunokra, pedig hogyan örvendhetett volna nekik akár Arnolf német császár, akár Leo görög császár, akár Szvatopluk morvái, akár Simeon bolgár fejedelem! Hiába, a semmi nem hallik, nem érzik sehol és soha.

A külföldről térjünk haza. Föltetszik, hogy a rumunok még nevet sem adtak annak az országnak, melyet Trajanus ideje óta szakadatlanul laktak és bírtak volna, mint Major hiszi és állítja. Mert a Dacia, dacus név csak tudós emlékezés az írónál, mint a Pannónia, Pannonius név is ezeket maguk a lakosok az Y—XII. századokban alig ismerik. A Prat de Trajan, vagy a Caléa l u i T r a j a n is, vagy a hogy helyesen kellene rumunul írni, csak annak az emlékezésnek újabb termései. Az erdélyi

rumunok az országot Ardeal-nak nevezik,, mint Major Péter tudja és mondja; de ez a név csak a magyar Erdei i-nek, Erdélynek oláhos kiejtése s az az E r d ő n-i η n e n i magyaroknál keletkezett; Erdélyország Magyarországtól vette azt.

Még inkább föltetszik, bogy a miveit rómaiak városokban laktak volna, mint Major Péter tanítja, tehát Tukutum az akkor is megvolt régi római városokban csupa immunokat talált volna; mégis miképen lett, hogy egyetlen egy római városnév sem maradt meg ott! Hisz a magyarok, kik mindenütt a szláv helyneveket meghagyták, bizony nem változtatták volna meg a római helyneveket, ha előtalálják; annál kevésbbé pedig elszlávosították volna, úgy hogy pl. A puliim Belgrád, Ulpia-Trajana Gredistye legyen stb. A római helynevek teljes, tökéletes kiesése a lakosok emlékezetéből hangosan bizonyítja, hogy rég kimúlt volt Erdélyben a rómaiság, s róla a szóhagyomány sem regélt a következő és gyakran váltakozó új népeknek.

Tuhutum csupa immunokat talált volna Erdélyben = Ultrasilvaniában: föltetszik

tehát méltán, hogy a Meszes k a p u, az Al-
 más, Kapos folyók-féle magyar nevek
 ezeknél a rómaiaknál divatoztak már Tuhu-
 tum ideje előtt is! — A rumunok és csakis
 rumunok, nem magyarok is, mint
 Major világosan állítja, hűséget esküsz-
 nek Tuhutumnak, s elnevezik azt a helyet
 E s k ü l δ-nek a magyar eskü szóról! Nemde
 legfeltetszőbb ez? A ki nincs elvakítva vagy
 az Anonymusba való hittel, vagy az erdélyi
 románságba való hittel, az kénytelen magá-
 nak meg vallani, hogy az Anonymus regéje
 sok idővel a történetek után költ ki, s a már rég
 meglevő új helynevek valának kotló-fészke

Dé föltetszik az is, hogy Major Péter a
 rumun nép kezdeteit »Origines Romanorum
 Orientalium« nem, amint illett volna, latin
 hanem szláv (kiril) betűkkel írta meg. Erről
 a következő cikk fog szólni.

III.

Föltetszik, hogy Major Péter, a rumli-
 nók Mózese, nem latin, hanem szláv (ó-szláv
 vagy kiril) betűkkel írta meg a Rum un ok,
 azaz a Keleti Románok kezdeteit.
 Tudniillik, meggondolván, a mit Major két-

ségtelen való igaznak állít, s a mit — leg-
alább tudtomra — valamennyi rumun törté-
netíró és költő még erősebben is hiszen, mint
a »legea eredintiei«-t, azaz a maga hit-
vallását; meggondolván t. i. hogy a Major és
valamennyi rumun történetíró és költőnek
hite szerint Erdélyben a rumunok Trajanus-
tól fogva szakadatlanul nemcsak laktak, ha-
nem városi miveit nép is voltak, önálló birod-
almakat képeztek, s keresztyének lévén ki-
fejlett hierarchiával is büszkélkedtek; hogy,
mint Major tanítja, Tuhutum és utódjai alatt
Szt. Istvánig ők voltak Erdélynek kizárólagos
urai, s azután is olyan állapotban éltek,
hogy 1437 után szinte legnagyobb virágzás-
ra emelkedett az erdélyi rumunság; mind ezt
meggondolván nemcsak feltetsző, hanem hi-
hetetlen dolognak is azt kell tekintenünk,
hogy ezen rumunság vagy latinság a szláv
írással élt, sőt még Major is, a rumunok eme
Mózese, szláv betűkkel írta meg nevezetes
munkáját. Lássuk, mint fejtí meg Major ezt a
hihetetlen csudát abban az értekezésében,
mely » p e n t r u l i t e r a t u r a c e a v e c h i a
a' R o m a n i l o r u «, azaz a rumunok régi iro-
dalmát tárgyalja.

»Kétségen kívüli dolog, úgymond Major,
hogy a rumunok ősei, midőn Rómából jövének
Dákiában megtelepültek, itt ugyanazon Írás-
sal vagyis betűkkel élének, mint azok, kik
Rómában vagyis Itáliában visszamaradtak.
Ezt mutatják a feliratos kövek is, melyeket
mai napig a régi Dákiában különösen pedig

kiába az új lakosok, hanem a birodalom más, többnyire ázsiai részeiből. Ámde a latin nyelv, mint a kormánynak, a törvénykezésnek, a hadviselésnek a nyelve, a társadalmi életben is ösmeretes vala mindenütt, kivéve azon tartományokat, a melyeken a görög nyelv és műveltség már a római foglalás előtt el volt terjedve s ott honossá is lett. Tehát a trajánusi Dákiában is, bárhonnan kerültek is oda az új lakosok, a latin nyelv, mint a politikai élet nyelve, nem lehet vala ismeretlen a társadalmi életben; s ez latin nyelven nyilatkozték, valahányszor a nyilvános életre hivatkozott, tehát síri emlékekben, szerződéseken, alapításokban stb. Egy meglett társadalom, ha más uralkodás alá kerül is, folytatja előbbi életét és szokásait. Ha állana az, amit Major minden tétova nélkül bizonyosnak állít, hogy az erdélyi tiszta románság a barbárok alatt is békén lakta a városokat, folytatván mivel foglalatosságát: mi akadályozta volna abban, hogy kövesse régi szokásait, s a barbárok alatt is sírköveket és más emlékköveket állítson az állítás okát és évét vésetvén ki rajtuk? Bizony abban a barbárok nem

akadályozták volna. Az a körülmény tehát, hogy Erdélyben már 260 tájban szűnnek meg a feliratos kövek, nem a római társadalomnak megmaradását, hanem inkább megszüntét bizonyítja. Ebből a körülményből tehát azt kell kiolvasnunk, hogy a román lakosság már Gallienus alatt kezdte kitakarodni a trajanusi Dákiából és hogy Aurelianus uralkodása elején már végkép kitakarodott volt, úgy, hogy ez az utolsó hadi erőt is kivonható, Dákiát a gótoknak engedvén által. így szabadult meg a veszedelmes ellenségtől és egész gondját és osztatlan erejét az ázsiai hadjáratra, többi közt Zenobia ellen is, fordíthatá.

De Major nem azt olvassa ki a nevezett körülményből, sőt inkább annyira neki bátorodik hitében, hogy a trajanusi Dákiában folyvást lakó románokat keresztényeknek is tudja, kiknek saját papjaik valának, a kik a szent liturgiát latin nyelven éneklék és a sákramentumokat latin nyelvben szolgáltatják vala ki. Ezt bizonyosnak vévén Major, azt is bátran állítja, hogy latin könyveik, még pedig latin

betűkkel írt könyveik voltak okvetetlenül. Mert így okoskodik: latin népnek latin papjai nem lehetnek el könyvek nélkül; tehát a trajanusi Dákiának latin papjai is könyvek nélkül nem szűkölköztek. Úgyde ezen könyvek bizonyosan latin betűkkel voltak írva — hisz az uralkodó barbároknak nem vala írásuk, azon könyvek tehát nem lehettek valami barbár írással írva. De görögül sem voltak írva, mert egy szál görög ember sem lakik vala akkor a mai Erdélyben; mert, másodszor, nincs nyoma ilyen könyvnek az akkori barbár uralkodásu Dákiában.

Milyen hiányos, félszeg ezen okoskodás! Mivelhogy nincs görögül írt könyvnek nyoma azon időből, abból az foly helyesen, hogy ilyen könyvet akkor nem írt senki Dákiában. Major maga vallja meg s kénytelen is megvallani, hogy sem latin emlékkő, sem latin könyv abból az időből nem jutott reánk: s íme ebből a körülményből mégis azt következteti bátran: tehát Dákiában, azaz trajanusi Dákiában, vagyis a mai Erdélyben, akkor minden bizonynyal

római, még pedig keresztyén és tudós latin hierarchia alatt élő római lakosság volt nemcsak Tuhutum idejéig, de szent István győző hadjárataíig!!

Mi bírhatta Majort erre, hogy annyira vétkezzék a józan ész ellen s annyira arczul csapja a logikát? Egy nagy geographiai és még nagyobb clironologiai ugrás.

A trajanusi Dákiából kiköltözött római vagy elrómaiosodott lakosság a Duna jobb partján, Moesiában, telepedett meg, azt a tartományi részt Aurelianus Dákiának nevezvén el, hogy a Dákia név ezentúl se hiányozzék a római provinciák sorában. Mondják, hogy maga Aurelianus nevezte volna így a régi Moesiának eme részét. Hasonló névköltözés történt nálunk is. A szávántuli Horvátországot a török foglalván el, Tótországnak (Slavoniának) felső részét nevezék el Horvátországnak, hogy megmaradjon a háromsági birodalomnak mind a három királysága.

Abban az új, vagy Aureliánusi Dákiában — ott a dákiái név sok ideig tartja magát —

tehát Moesiában, Dardaniában s a többi provinciában a Duna jobb partján s beljebb Thrákiában is, a latin nyelv és majdan a kereszténység is uralkodóvá lett. A régi thrák népségek hamar elrómaiósodának; a Duna balparti tartományból, a trajanusi Dákiából érkező rómaiósodott lakosok is szaporíták a latinságot. Major ennek bizonyítására, hogy a nevezett tartományokban a latinság és kereszténység uralkodott, a moesiai particularis zsinatnak latin levelét hozza fel a görög császárhoz, melyet görögre kellett fordítani, hogy megértse a császár. Ezen levélben vonatkozás volt a 451-ben tartott Chalcedoni egyetemes zsinatra is.

Többet is hozhatott volna fel Major azon provinciák mind latinságának, mind keresztényen voltának megmutatására. Nagy Konstantin a birodalom székét Byzanczba tette volt által, minél fogva a birodalom mind politikai, mind katonai súlypontja éppen a Balkán-félszigetre fordult. S akkor a birodalomnak összes igazgatása és törvénykezése latin nyelven folya még.

A mi pedig a kereszténységet illeti, tud-

juk, hogy Sirmiumban 351-ben, 357-ben és 358-ban egyházi zsinatok tartattak, mert Constantius császár legtöbbször ebben a városban tartózkodók. Ezen zsinatok határozatai görögül vannak írva. — Sirmium a mai Mitrovicz helyén vala, s a sirmiumi püspök tekintélye egész Pannóniára, azaz dunántúli Magyarországra terjed vala, a meddig itt a kereszténység fenmaradhatott. Csak Baján avar fejedelem pusztítá el végképen Sirmiumot. — Sardicában, a mai Sophiában, már 347-ben tartaték egyházi zsinat, a melynek határozatai (canones) mind görög mind latin nyelven valának szerkesztve.

Major egy ugrással ezt a balkáni és dunántúli politikai és egyházi állapotot a Dúnán inneni tartományokra teszi által, különösen Erdélyre és Moldovára. Pedig például 451-ben, a Chalcedoni zsinat idejében, mennyire mások itt a viszonyok! 448-ban görög követség utazik Attilához. Priscus, ki azt a követséget, mint tagja, leírja, sem a Bánátban, melyen keresztül megyen, sem a Tisza mellékein nem talál semmit a régi római világból. Attilának egyik fő embere

római fürdőt építtet magának Pannóniából hozott kövekből és sirmiumi mesterrel. Ez az Ouegesius, a ki pedig alkalmasint Erdélyországon ment és jött keresztül, midőn Attila fiával együtt az akatzirok ellen hadakozott a mai Moldovában vagy Bessarábiában, mint Priscus nekünk beszéli, nem Erdélyből szerzett magának ügyes embert, hanem Sirmiumból. Priscus sem hallott semmit is olyatén római lakosokról, milyeneket Major képzelt magának Erdélyben.

Se baj. Erdélyországban és Moldovában erős keresztyén és római lakosság élt folyvást századokon keresztül. A görög császár segítséget várván a nyugattól, különösen a római pápától, Itáliába megyen püspökjeivel együtt, s Florentiában 1439-ben meglesz az uuio a keleti és nyugati egyházak között. Ezt az uniót a moldovai metropolita is aláírja. Legnagyobb ellene azonban az ephesusi érsek, Márk. Ez pedig a moldovai metropolita halála után, deákját (diaconus-áf) Theoctistust juttatja a metropolitai székebe, a ki bolgár, tehát szláv létére a görög Márkkal együtt annyira szítja a gyűlölséget

az unió és minden latinság ellen, hogy a moldovaiak máglyára hordják össze a latin könyveket, s elégetik. Parancs is adatik ki, hogy ezentúl a szláv liturgiát kell énekelni az isteni tiszteleten, szláv egyházi könyveket használni s a ki irni akar, annak csak szláv betűkkel szabad írnia! A moldovaiak példáját az erdélyi rumunok is követték, azonképen követték azt Oláhországban is. Ilyetén haragot bírtak a gonosz görögök és szlávok a keleti románokban felgyújtani minden ellen, a mi latin vagy itáliai, még a latin betűk ellen is! úgymond Major. Minthogy pedig se a papok se a nép nem értik vala a szláv nyelvet, azért lettek a rumunok egészen tudatlanokká. »Nincs kétség, kiált fel Major, a románok minden szerencsétlensége a görögök és a szerbek utálatjából származik, a melylyel ezek a románok és az itáliaiak ellen viseltetnek« (ne indoitu lucru este, ca isvorulu a tota nefericirea Romniloru se trage d'in urgi' a Greciloru si dupa d' insii a Serbiloru cea asupr'a Romaniloru si a toturoru Italianiloru. 317. lap.)

Hihetlenebb mese annál, melyet Ma-

jor elbeszél, bizonyosan nincs az összes históriai költeményekben. Nem a könyv-égetés hihetetlen; az inquisitio vitézei, a dominicanusok, utóbb a jezsuiták, híres tűzerek a tekintetben; a cseh történetek kivált az utóbbiakat emlegetik. De az hihetetlen, megfoghatatlan, hogy egy mi veit nemzet, milyen Majornak históriai bizonyítása szerint a rumunok, kik azonfelül a világbíró Rómának utódjai, a mivel büszkeségük meg sem tud telni, hogy ilyen nemzet az öröklött nyelvét, az öröklött írását elhagyja, s idegen nyelvet, idegen írást fogadjon be, melyet senki, sem papjai, sem népe nem ért: ez valóban hihetetlen, megfoghatatlan egy dolog!

A hihetetlen mesét Kantemir Demeter moldovai vajda (1711—1717) költötte, vagy írta meg az 1711-ben kiadott moldovai krónikájában, s erre Major annál bátrabban hivatkozik, tehát a mesét annál szívesebben elhiszi, mennél bizonyosabb szerinte, hogy Kantemir az ország levéltáraiban találta meg a dolgot elbeszélő okleveleket. — Ezen okleveleket én ugyan nem fogom látni, de meg vagyok győződve, Kantemiren kívül azokat

sem oláh, sem nem-oláh ember soha sem látta. Mi kelthette hát ezt a mesét?

A történelmi mesék, talán kivétel nélkül, a népek hiúságának hízelegnek; azért is azon vágy költi, amely a hiúságot ki akarja elégíteni. Amde ez az oláh mese a rumunokat olyan »prosti«-aknak mutatja, milyenekké lettek, mint Major mondja, a könyvek elégetése és a hazai nyelv és írás elhagyása után. Ez nekik csak pironlásra szolgál. Mi költötte ezt az őket megszegényítő' mesét?

A valóságot igazolni akaró igyekezett. Tudniillik, midőn az oláh írók eszmélkedni kezdtek, roppant ellenmondást találónak a való jelen és a képzelt múlt között. A való jelen az egyházban szláv liturgiát, szláv könyveket, a vajdák okleveleiben is szláv nyelvet és általában szláv írást, a népnek pedig iszonyú vadságát és tudatlanságát mutatta. A papok, szerzetesek és boérok is, mint Hazdeu maga írja *), szlávul, csak a

*) Hazdeu, Jonu-Voda. Bucuresci, 1865. A 45. lapon Hn/deu ezt mondja: A boérok és kalugyerek latinul és szlávul beszélnek vala. De azt meg nem mondhatná, hol tanultak azok, Jonu idejében, latinul beszélni?

parasztok beszélnek vala oláhul. Elleuben a képzelt múlt jeles latin műveltséget, latinul beszélő és író tudós papokat, latin városi népet, szóval román birodalmat, vagy éppen birodalmakat, villogtatott a bámuló szem előtt. Ezen gyönyörű latin múlt mint juthatott az éktelen szláv jelenre? Azt a Kantemir Demeter kigondolta vagy mások után ismételte mese akarja megmagyarázni. Így c s i nálódik némely história!

Major az igazság szerint beszélte volt el, hogy a Dunántúli tartományokban, a Balkán-félszigeten, a IV—VII. századokban mennyire uralkodó vala a latin műveltség és a latin keresztyénség: s ime az újabb időben, teszem a XVIII. században, az ottani rumunoknál is csak szláv liturgiát, szláv egyházi könyveket szláv írást lehet találni. Pedig ott ilyen könyv-égetést, ilyen nyelv- és írásváltoztató parancsot senki sem vett észre; azaz ott senki sem költött olyan mesét, mint Kantemir Demeter. De Major megtalálja ennek is a nyitját. Cerularius Mihály konstantinápolyi patriarcha fejezé be a keleti egyháznak elválását a nyugatitól, vagyis a nyugati

egyház nyelvén szólván, ő teljesíté a schismát 1053-ban. Neki pedig fősegédje Leo, bolgár érsek Ockridában, kinek kormánya alá tartoznak vala a Balkán-félszigetbeli oláhok. Innen bizonyos az, úgymond Major, hogy Leo meggondolván, miképp a latin írás az oláhok egyesülésére szolgálna a latinokkal, azon hatalommal, a melylyel azokon bir vala, eltávolítá a latin írást. (a 819. lapon.) Sőt az is lehet, hogy Theoctistus csak Leo példáját követte, midőn Sándor vajdával számúzte a latin tudományt és írást Moldovából. — —

Lépjünk ki immár a mesés világból a történelmi valóságba. Dunán innen, azaz, a trajanusi Dákiában, vagyis Erdélyben, Moldovában és Oláhországban, a római műveltség, mondjuk, a római provinciális élet, már 260 tájban kezd szűnni; 270 tájban egészen végződik. Nem szükség képzelni, hogy mind egy lábíg kitakarodott volna onnan a római vagy elrómaiásodott ember: de az bizonyos, hogy ott 270-ben római provinciális élet többé nem volt; a visszamaradtak hamar elenyésztek a barbárok között. Római művelt-

ségnek vagy keresztyénségnek nincsen történelmi nyoma Erdélyben egész 950-ig, a midőn Gyula és Bulcsu Konstantinápolyban megkeresztelkedének, magokkal Hierotheus nevű püspököt hozván Erdélybe. Ez egy történelmi tény is megczáfolja a mesék hosszú sorát, melyeket Anonymusunk példája után a rumun írók költöttek. Hisz napnál világosabb az, hogy ha ott rumun keresztyén egyház van, Gyula és Bulcsu nem mennek Konstantinápolyba a keresztyén hitet felvenni. Világos az is, hogy ha ott rumun hierarchia van, Gyula és Bulcsu nem hozhatják magokkal az idegen püspököt, mert azt a hazai püspökök nem tűrték volna.

Dunán túl, a balkáni félszigeten, a római uralkodás rég meg volt alapítva, midőn Trajanus Dákia meghódítására gondolt. Moesia Fel- és Al-Moesiára vala osztva; Fel-Moesiában már Tiberius idejében utak épülének; a Duna mentiben tábori városok keletkezének, mint Bononia (Bodon, Widdin), Florentina stb. Trajanus győzelme után sok új város épült, mint Ulpia Trajana (Arcsar-Palanka a Duna mellett), Nicopolis ad Istrum

(Nikup), Ulpiana, Remesiana stb. Trajanopois Thraikiában, Naissus (Nis) Dardaniában stb. Aurelianus, mint láttuk, Al-Mocsiát Aurelianus Dákiának neveztető el. A rómaiság és keresztyénség meggyökeresedését is, valamint a zsinattartásokat Sardicában, Sirmiumban említettük már. Ellenséges berohanásoktól a Balkán-félsziget sem vala megóva; különösen a Dunához közel városok szenvedőnek sokat, a gótoktól és a hunoktól, kik után a szláv folytonos becsapások következének. Ezek ellen Justinianus császár (527—565) Dardaniában sok erősséget igazított ki, vagy épített e újonnan, melyek nevei a thrák nevéek közt, mint Tuguria, Valvae, Cunae, Calventinae, Ferraria, Vico-novo, Marcipetra, Septecasas, Tredece-tilias stb. szinte már r o m u n nyelvrről tanúskodnak, amely nem r o m a i többé.

A sűrű szláv becsapások 500 tájban kezdődnek; 517-ben Makedoniát, Epirust, Thessaliát pusztiták. Justinianus hadvezérei Germanus és Mundo (ez hun vitéz) visszavérék ugyan, de nem szüntetéek meg azokat. Csak a VII. század közepében szűnnek meg

az új meg új szláv becsapások a Duna északi vidékeiről: de addig az aurelianusi Dákiát, Dardániát egészen elfoglalták volt, elismervén azonban a császár felsőségét. A megtelepülő szlávok eltolák az eredeti és immár elrómaiosodott thrák népet a hegyek közé, a hol meg is maradt, elvegyülvén az titánok és közzéjük nyomakodó szlávokkal. A thrákok közt legszívósabbak valának a balkánhegyi bessusok, a kik keresztyénekké és rómaiiosokká válván ezután hasonlóképpen a szlávokkal elvegyülnének.

De 678-ban átkele a Dunán a bolgároknak azon csapatja, mely véget vete a konstantinápolyi császárok uralkodásának előbb csak a Dunától a Haemusig (Balkán-liegységig), utóbb a Haemuson túiiig is. Ez vala Bolgárország. Ebben három népréteget látunk most mintegy egymás felébe rakva: az elrómaiosodott t h r á k , a reá következő szláv s végre a mind a kettőn uralkodó bolgár népet. A szláv magába olvasztá a bolgárt, midőn ez a keresztyénségre tért. Az elrómaiosodott thrák nép már rég keresztyén vala; a szlávok közt is elterjedt az új hit; a sor

a bolgárokra ért most. Fejedelmük Boris (852—888) vévé fel a keresztséget; keresztatyja III. Mihály, konstantinápolyi császár lévén, ennek a nevére kereszteltették meg. De a bolgárok és alattvalóik keresztyénsége legkivált Methodius tanítványai által erő'sítotték meg.

Emlékezzünk, hogy a morvaiak kérésére a nevezett Mihály császár Methodiust, és Constantinust (ki Rómában szerzetessé lévén, a Kyrillus nevet vévé föl) küldte volt a moldvaiakhoz; hogy Constantinus a szlávok megtérítése és oktatása végett a szláv (kiril) Írást szerkeztette volt. Methodius nagy sikerrel terjeszt é a keresztyénséget mind Pannóniában, mind Morvában. De halála (f 885) után Szvatoptluk a német püspökökhöz hajolván kikérgeté országából az ő tanítványait, mint mondják, számszerint kétszázat, s ezek a most keresztyénesező Bolgárországban találának nem csak menedéket, hanem buzgó működésüknek legalkalmasabb mezőt is. Köztök Gorazd, Kelemen, Naum, Szava legkiválóbbak. Kelemen mint Velikai püspök halt meg 916-ban a Struma (Strymon) folyó mellékén. A

buzgó férfiak tehát megerősíték a bolgárországi keresztyénséget teremtven egyszersmind az ó-bolgár egyházi irodalmat is, mely az összes heleti szlávok szent irodalmává lett.

A bolgár birodalom 1018-ban véres háború által szűnt meg lenni: de a győző Basilius császár megliagyá a bolgár hierarchiát. 1019-ben a bolgár egyházat az Achridai (Ochridai) érsek alá rendelé, kimondván egyszersmind a chrysovulban (arany baliában), hogy a vlakok is egész Bolgárországban az achridai érsek alá tartoznak. A bolgár birodalomban t. i. a volt thrak-római népet lassankint a vlak (oláh) nevű nép váltja fel, azaz ez lesz neki új neve, mely 976-ban tűnik fel először. Az első vlak nevű helység »Kimbalongu« (Campus longns), egy hosszú szurdékon az achridai hegyek közt, legelőször 1013-ban említették meg. A bolgárországi vlakok tehát a bolgár érsek egyházi kormánya alatt természet szerint, csak a bolgár szláv isteni tiszteletet, bolgár-szláv misét stb. tehát a bolgár-szláv írást is ismerhették, haugyan Írtak is, mert többnyire mint pásztorokat jellemzik őket az azon és későbbi kornak írói.

A byzantinus császárok hatalma megint a Dunáig ér; és seregeikben gyakran kisebb-nagyobb számban vltakok is fordulnak elő. Különben is mint pásztorok költözködésben töltik vala életüket s a Dunán túlra is, vagy is a byzanci császárok birodalmán túl is, feltűnnek.

A XII. században háborúk folynak a magyar királyok és a görög császárok között, míg III. Béla alatt rokonsági viszony nem szünteti meg azokat. 1185-ben Izsák Angyal császár élj egy zi magának III. Bélának leányát s a fényes összekelésre nagy adót hajtának be; a pásztorkodó oláhok marháit is elviszik adóba. Ez lázadást támaszt, melynek élére Péter és Aszán atyafiai lépnek a Balkánban. A bolgárok és vltakok felszabaddítása a görög császár hatalma alól lön a lázadás feladata, s az sikerül is a kunok segítségével, kik a mai Rumániának (Oláh- és Moldovaország) urai valának. De Aszánt egy bolgár 1196-ban, Pétert is 1197-ben egy rokon ölte meg, úgy hogy öccsök Kálóján (szép János) vagy Joannitzius (Jánoska) lön fejedelemmé (1194—1207). Kálóján légin-

kább a kunokra támaszkodék, neje is kun nő vala; de III. Innocentius pápához is folyamodók, hogy önállását és függetlenségét mind a magyar király, mind a byzanci császárok ellen biztosítsa. Kalojant 1207-ben egy kun ölé meg, fia Aszán az oroszokhoz menekül, míg a fejedelemséget Borii foglalja el. Aszán orosz segítségével tér vissza és mint II. Aszán uralkodik 1218—1244-ig, veje lévén II. Andrásunknak, kinek leányát Máriát, feleségű! bírta. Ennyit kell felhoznom a történetekből, hogy megérthessük, a mi következni fog.

IV.

Egy nagynevezetii munkát ismertetek meg, Densusian Miklós ily czimü munkáját: »Revolutiunea lui Horia in Transilvania si Ungaria 1784—1785.« Horia forradalma Erdélyben és Magyarországon 1784—1785-ben, a mely tavaly, azaz 1884-ben jelent meg Bukarestben. A munka, mint a szerző a czimben is megmondja, hivatalos oklevelek alapján van írva (scrisa pe baza documenteloru oficiale.)

Az Előszóban így nyilatkozik bővebben:

»íme leírtuk az 1784-ki év forradalmának mind elejét mind viszontagságait, mely kitűnő egy esemény a Kárpátokon túli rumunok küzdelmeiben a szabadságért. Leírásának teljességgel nincsen köze a jelen állapothoz, mert csupán a múltnak történeteit és eszméit, csupán a volt társadalomnak szervezetét adja elő. A történetírásnak nemes hivatása, hogy élőkbe állítsa a népek életéből mind a jót mind a rosszat; azért is engemet csak az az elv vezetett, hogy keressem fel és adjam elő az igazat.« — Nem könnyelmű írónak könnyelmű munkája van hát előttünk. De mint-hogy legott hozzá teszi: »Az 1784-ki forradalom a rumun népnek sok századbeli szenvedéseit tükrözi vissza Erdélyben és Magyarországon; az 1784-ki eseményeket a múltnak tudása nélkül nem lehet megérteni, tehát kénytelenek voltunk bővebben rajzolni azon viszontagságokat, melyeken keresztül ment a Kárpátokon túli (erdélyi) rumun nép a XIII. századtól fogva egész 1784-ig,« — mondom, mivelhogy ezt teszi hozzá, azonban sehol a könyvében egy árva szóval sem mutatja meg az Erdélyen kívül, Moldovában és Oláhor-

szágban, lakó rumunok állapotját a megfelelő századokban, a mi által az erdélyi rumunok sanyarúbb állapotja világosabban tűnnék ki, mintsem bármely declamatio azt kitüntethetné; minthogy, ismétlem, amazt hozzá teszi, emezt pedig megtenni elmulasztja: kell, hogy különös tekintettel legyünk arra, hogy mi-képen rajzolja Densusian az erdélyi rumunok viszontagságait. A múltnak azon előadása, a mely csak a megismerhető tényeket, nem pedig képzelményeket fogad el, az az 1784-ik történeteket is helyes világosságba teszi, és helyes ítélettételre képesíti az olvasót. Ellenben nem való tényeken, hanem csak képzel -ményeken alapuló előadás, az 1784-ki történeteket akaratlanul is hamis világításba helyezi, s megteveszti az olvasónak Ítéletét. Tudjuk, hogy az »opus igne, auctor patibulo dignus« kikiáltott hazugság, vagy a könyv-égető, nyelv- és írás-változtató képzelt esemény mennyire megcsalja az olvasót, akár legyen az rumun, akár nem-rumun.

Densusian legelőbbis jellemezi az 1784-ki forradalmat, ebben fejezvéen ki történelmi cre-doját, tehát lássuk ezt részleteiben is.

»Az 1784-ki forradalom, úgymond, legnevezetesebbik esemény az Erdély évkönyveiben; az új eszmék, új elvek, új irányok epochájának a kezdete. Igaz ugyan, hogy azt a feudális és politikai elnyomás szülte, hogy az többi közt a nemesi privilégiumok eltörlését is czélozta: ámde valószínűs czélja nem a társadalmi rendnek megváltoztatása, nemis csak küzdelme volt az a jobbagynak a szabad osztályok ellen, vagy a proletárnak a vagyonos ellen, hanem a meghódítottak harcza volt az a hódító ellen, harcz volt az a nemzeti szabadságnak, a hazának visszaszerezése végett. (Eralupta supusului in contra cuceritorului, lupta pentru recucerirea libertatii nationale, lupta pentru revindicare patriei.)« Densusian előbb azt állította volt, hogy az 1784-ki esemény leírásának nincsen köze a jelen állapothoz, hogy az csak a múltnak történeteit és eszméit adja elő. Nagyon csalatkozik Densusian; mert ha, mint ő história ilag mondja, amaz esemény a meghódítottak harcza volt a hódító ellen, ha az harcz volt a nemzeti szabadságnak, a hazának visszanye-

rése végett: akkor ennek leírása legkiváltképen érinti a jelen állapotot, s éppenséggel nem lehet mondani, hogy nincsen köze a jelenhez. Deususian felfogása szerint Erdélyország még ma is a hódítóé, nem kizárólag a rumunoké. Nemde annyit jelent az, hogy tehát a hódítottak harcza a hódító ellen nincs még befejezve; s ha jelenben nem forr is, de várja, lesi a kitörésre alkalmas percet? ShaDensusian másképen gondolkodik mint ír: Baritzék elég zajosan tesznek arról, hogy ne gondolhassa senki befejezettnek ama harcot.

De jogos-e az a harcz? jogos-e Densusian könyvének, jogos-e Baritzéknak izgatása? A hódítottak jogát, mely szerint igyekszik lába alá vetni a hódítót, nem tagadhatja az úgynevezett természeti vagy észjog: másfelől az önfentartás joga a hódítótól sem tagadja meg, hogy magát védelmezze, sőt anynyira is menjen a védelmében, mint a régi rómaiak mentek, s lehetetlenné tegye a hódítottak fellázadását.

Ennélfogva, ha a két ellentétes, de tagadhatlan jog, nem akar a politikai bölcsesség tanácsára hallgatni, hanem inkább folytatni

az élet-halálra való harcot: akkor jaj azon országnak és társadalomnak, a mely ilyen kiengesztelhetetlen háborúnak a színhelye! De hát van-e történelmi alapja, oka ilyen háborúnak a rumunok és nem rumunok közt akár Erdélyben akár Magyarországon? Igazán és mikor hódította meg a rumunoktól Erdély országát a magyar foglalás? Tud-e erről legkisebbet is a valóságos történet?

Tud ám arról a Belae regis nótárius, tudnak arról »a basilita-rendnek hires kalugyerei, a kik történelmi, linguistiai és ecclesiastical vaskos munkáikkal vissza akarták szerezni az elvesztett földet« (illustrii calugari ai ordinului Basilita, cári voiaua sa recastigepamentulu perdutu prin vasterelu loru lucrari istorice, linguistice si bisericesci),« — így felel kérdésünkre Densusian, a ki a megnevezte basiliták eljárását magáévá teszi.

Az I. számban, bár röviden, de megegyezhetetlen tényekkel mutattam meg, hogy az Anonymus előadása merő rege; hogy ez nemcsak a többi magyar krónikákkal, de a nyugat és kelet valamennyi latin és görög forrásaival is ellenkezik. T u h u t u m , G e l o u ,

Zalán, Menu-Marot, Glad mind oly költött személyek, mint akár Ariostonak mesés vitézei az Orlando furioso-ban; a Gelou, Menü-Marót, Glad, Zalán kis vagy nagy birodalmi is csak az Anonymus képzelődésében voltak; ezekről azon kornak históriai személyei, a kik nem csak közeli de távoli szövetségeseiket vagy ellenségeiket is jól ismerék, Arnulf császár és király, Szavatopluk, Simeon, nem tudnak, nem hallanak vala semmit. Ámde nemcsak a korbeliak, de senki a világon egész 1746-ig nem is álmodhatta ezekről a IX. század vége felé állott oláh és nem oláh birodalmakról. Addig az erdélyi és magyarországi oláhokat, habár római utódoknak tartották is, úgy nézték, mint Tirolisban és a nyugat-déli Svájcban aladinokat és romauncsokat nézik, t. i. mint különváló román népséget. De az Anonymus könyvecskéje 1746. ban adatik ki, s az uniált püspök Erdélyből ifjakat küld Kómába tanulni, többi közt Sinkait, Majort és Kleint, s ezek csinálják meg, az Anonymus által buzdítva, a keleti románok históriáját; ezek a basilit-rendnek híres kalugyerei. Ismerjük némileg Sinkait az I. számban, ismer-

jük bővebben Majort a II. és III. számban előadottakból; Kleint, ki az oláli egyházi históriát megcsinálta, itt nem lesz alkalmam ismertetni, de ő is olyan históriai költő mint két társa. S azon mesés világ, melyet az Anonymus példájára Sinkai, Major, Klein megalakítottak, azon mesés világ legyen-e megmagvarázója, értelmezője az 1784-ki szomorú eseménynek? — Densusian így folytatja:

A rumun nép 1784-ben nem azért támadt fel, hogy a jobbágyi terhek egyszerű könnyebbítését elérje, — jobb sorsra érzi vala magát méltónak. A nemesség által elfoglalt földet kívánta vissza, meg lévén győződve, hogy az valaha az ő tulajdona volt; az Erdélyen való uralkodást kívánta, tudván, hogy ennek a hazának egyedül ő törvényes örököse; az uralkodó osztálynak kihajtását kívánta, mert csak önmagát nézi vala Erdélyország törvényes nemzetének. Szóval, az 1784 ki forradalom le akarta rontani az erdélyi három kiváltságos nemzetnek politikai rendszerét, s ezek romjain egy új rumun politikai rendszert megalapítani.«

Mindnyájan mozgalmas időben éltünk, s talán minden ember, a ki valóban Ítélni képes, tapasztalta, mennyi hírmese mi hamar szárnyalja körül a történeteket, s csak egy két év múlva is az emlékezet hogyan szépíti vagy elferdíti azokat. Még annak az időnek is, a melyben élünk, bajos tisztába hozni mozgató eszméit, bajos az úgynevezett pragmatikai históriáját igazán megírni. De a mint valaki megírja, úgy hiszi is, hogy azok és nem mások voltak a mozgató eszmék. Lehet, hogy azon eszmék hajtották Horiát, Kloskát és Krizsánt, melyeket Densusian nekik tulajdonít — én kötve hiszem: de bizonyos, hogy Densusian maga históriailag valóknak tartja az említette forradalmi eszméket.

Tehát Densusian meg van győződve, és Baritzék meg vannak győződve, hogy Erdélynek földje valaha a rum unok tulajdona volt, hogy Erdélynek törvényes örököse csak a rum un nép; hogy a magyarok, székelyek, szászok bitorlók, a kiket jog kihajtani, ha erő van a kihajtásra. A meddig különbség lesz a jog és erőhatalom között, addig a jognak adunk elsőséget az

erőhatalom előtt; s ezt talán a Densusian és Baritzék bölcsesége is megengedi. A földre való jogot a »prior tempore potior jure« mutatja meg. Mikor II. Géza a »flandrenses«-nek, azaz a szászok eleinek, odaadta mívelés végett »terram vacuum et desertam«: hol voltak hát az oláhok? Mikor II. András a Barcza-földet (»desertam et inliabitatam«) a Sz.-Mária ispotály keresztes vitézeinek odaajánlotta. hol voltak az oláhok? Mikor általában a szászok az erdélyi városokat — nem említvén a ma is német városokat — kezdek alapítani, mint Kolozsvárt, Enyedet (Strasbourg), Offenbányát (Offenburg), Vízaknát (Salzburg), Rodnát hires bányavárost, mely a tatárjáráskor oly népes vala, hogy össze mert ütközni a tatárokkal, Vinczet stb. stb. hol voltak a »város-lakó« rumunok? A merre szász vagy német letelepült, ott nem volt oláh, legalább oláh lakosság kizorításáról sehol mitsem találunk; bizonyosan egy oláh író sem bir ilyesmit kimutatni. Hát a székelyek földjén mikor voltak az oláhok első birtokosok? A tatárjárás előtt csak egy-két helyen találunk ujdön érkezett oláhokat; de Roge-

rius, az olasz kanonok, ki a tatárok elől Nagy-Váradról elbujdosik s Erdélynek nagy részén bolyong ide-oda, ki olasz létire legkönnyebben beszélhetett volna oláhul, bizonyosan nagyon örült volna találkozhatni oláh emberrel: azt az örömet nem érte sehol és soha. Még a tatárjárás után is feltünetező oláhokat a korona saját embereinek nézi vala, úgy, hogy más birtokos csak királyi engedelméből telepíthete oláhokat. Ezt bizonyítja III. Andrásnak 1293-ban kiadott oklevele, mely szerint valamennyi oláhot, bár erőhatalommal is, a Székes koronái birtokra kellett volna telepíteni (*universos Olacos in possessionibus nobilium vel quorumlibet aliorum residentes, ad praedium regale, Székes vocatum, ordinassemus revocari, reduci et etiam compelli xedice invitos*). De felszólala a fejevári káptalan, hogy III. (IV.) László király engedelméből hatvan oláh háznépet (*sexaginta mansiones Olacorum*) telepítettett a káptalani birtokokra; ezeket tehát ott is hagyja a király. — Már ezek a kevés adatok is tökéletesen megczáfolják mind Anonymusunk regéjét az oláh birodalmakról, mind a híres kalugyerek

képzelte rumun ősz történetét. Mégis ez le-
gyen-e Densusian és Baritzék izgatásai sze-
rint az élet-halálra való harcnak nemcsak
oka, de igazolója is?!

De ha a rumunok nem Trajanus ideje
óta Erdélynek lakosai; ha ők nem előzték meg
ott a magyarokat, székelyeket, szászokat: hol
veszik hát magokat első jövevényeik a XIII.
század elején? Erre a nyelvök felel döntőleg,
s a nyelvök feleletét vallási viszonyaik meg-
erősítik. — A mivel a rumun nyelv a többi
román nyelvektől különbözik, avval mutatja
népének bölcsőjét is. Különbözik pedig a többi
román nyelvektől erős szláv amalgamával és
rumun sajátjaival. Ez, mint legdöntőbb, az
articulus utántétele és a faturum képződése,
miket a romló latin nyelv csak a balkáni fél-
szigeten az arbonások vagy albánok szomszéd-
ságában és a bolgárok közt szerezhettek meg.
A nyelv tanúságát nem szeretik a rumunok,
pedig az több bizonyító erővel bír, mint va-
lamennyi krónikás költemény. Ily csekélység
is, hogy a rumun a bolgárt skai-nak nevezi,
az albánokra utal, mert ezek nevezik így a
bolgárokat. — A mi pedig a szláv amalgamát

illeti, az a vallással is jár. Bolgár hierarchia alatt élt a keletkező oláh nép a Balkánban; papjai is bolgárok vagy szerbek valának — mind kettejüknek egyházi nyelve ó-szláv, vagy ó-bolgár lévén — azért írása sem volt más a vlaknak vagy oláhnak, mint a kiril írás. Ilyen papokkal, ilyen egyházi nyelvvel, ilyen Írással jöve hozzánk is a pásztorkodó oláh nép, mely is eleinte a hegyeken terjede el juh-nyájaival és kenézeik alatt, kik a földesuraknak beszolgálták a jövedelmet, többnyire minden ötvenedik juhot, a honnan ezt az adót *quinquagesimának* nevezik vala. Miképen folyt az oláh népesítés, az Erdélyország társadalmi történeteinek legjelesebb része, melyet azonban itt alig is érinthetünk meg. Slavicimár elismeri félig-meddig az oláh incolatusnak lefolyását, mikor mondja: »A rumun elkésve szállott le a hegyekről a völgyekbe és a síkra, azért nem találhata itt többé üres földet, melyet sajátjává tehetett volna.«*) Densusian még a híres kalugyerek meséihez ragaszkodik, s azért folytatja így:

*) Die Rumänen in Ungarn, Siebenbürgen und der Bukowina. Von Joan Slavici. Wien u. Teschen bei Karl Procliaska, 1881. — A 3. lapon.

»1437-ben és 1514-ben az erdélyi és magyarországi jobbágyság vissza akará szerezni azon szabadságot, melyet az előbbi századokban a magyar királyok alatt élveztek volt, midőn a hazának katonája és polgára vala.« — A rumun irók, s velők Densusian is, azt, mi a Balkánban történt, az erdélyi rumunok történetei gyanánt tekintik; s a mit általában a magyar jobbágyság szenvedett és miveit, azt az erdélyi rumunok külön szenvedésének és tetteinek adják ki. Az előbbi cikkben a balkáni Péter és Aszán lázadását említém meg: Densusian több helyütt Horiát egy sorba teszi Péterrel és Aszánnal. Hasonlóképen az 1437-ki és 1514-ki magyar jobbágyi mozgalmakat úgy mutatja Densusian, mintha az erdélyi rumunok különös mozgalmai lettek volna. Az 1437-ki eseményt a magyar historikusok is oláh támadásnak veszik, mert előttük is Belae regis notarius-féle oláh birodalmak villognak, s mert ők is a XIX. századbeli oláhság nagy számát a XV-dik századba is helyezik, mintha már akkor is az erdélyi jobbágyság majdnem mind oláh lett volna. Azon oklevél a Hunyadiak kora tizen-

egyedik kötetében, mely legterjedelmesebben és leghitelesebben előadja azon támadásnak okát és célját, világosan mondja nekünk, hogy abban az oláhságnak igen-igen csekély része vala, csupán a qui nqu age sima illetvén azt. Ellenben a tized, a kilenczed, a jobbágyi örökösödés stb. iránt a magyar jobbágyságnak vala panasza, s ezek miatt a magyar katholikus lakosság támadá fel, a mint az említett oklevél hangsúlyozva kiteszi.

Az 1514-ki nagy paraszt mozgalmat pedig senki sem mondhatja oláh-félének; azt a szegény magyar jobbágyság mellett a székely, nem oláh Dózsa inditá és vezérlé, s tüzét magyar katholikus lelkészek fúvák fel, kik úgy éreznek vala, mint az elnyomott jobbágyok.

Densusian továbbá az Árpádok idejében volt castrensek osztályát, mely igazán katonas ennélfogva a későbbi jogfelfogás szerint »r égni col a«, azaz hazafi vala, zavarja össze a már akkor is létezett jobbágysággal, s a mi még inkább ellenkezik a történeti valósággal, a castrensek osztályát rumunnak adja ki. — A tatárjárásig nem igen találunk még földművelő oláhot; Erdélyben csak az-

után lesznek a »terrae christianorum« mellett, melyek a püspököknek tizedet fizettek, a »terrae schismaticorum«, az az újabban keletkező és oláhok vagy bolgárok, szerbek által miveit jobbágy-telek, melyek tizedet nem fizettek. A. castrensesek osztálya Magyarországon azon időben virágzék leginkább, midőn itt oláhot alig ösmertek még. Később a XIV. és XV. században a királyi várakhoz tartozó, sa várak királyi porkolábjai alatt álló oláhok is, hadi szolgálatra valának kötelezve, de akkor a régebbi vár-rendszer, tehát az igazi castrensesek kora már elmúlt volt.

Hanem, a mi az erdélyi rumunok állapotát legfényesebb világitásba helyezné, azt felmutatni Densusian elmulasztja, t. i. hogy milyen vala mind 1437-ben mind 1514-beu a moldovai és oláh országi rumunok állapota? Pedig mennyire jó volna ezt tudnunk; mennyivel helyesebben Ítélnénk az akkori erdélyi viszonyokról.

Densusian így folytatja: »A XVI. és XVII. század a Kárpátokon túli rumunokat a szláv nyelv uralkodásától szabadítja meg az egyházban; most következők a XVIII. szá-

zad, mely a feudális és politikai szolgasága alól akará felszabadítani «(urma acum secululu alu XVIII-lea, care voia sa-i liberese din servitutea feudala si din servitutea politica).

Tehát a XVI. és XVII. század felszab adítá a rumun okát a szláv nyelv uralkodásától az egyházban. Szeretné tudni az olvasó, mivel, mikép tette megazt a két nevezett század? szeretné különösen azt is tudni az olvasó, hogy mivel, hogyan erolködének magok a rumunok is abban a felszabadító munkában? Densusian nem mondja meg, pedig kár elhallgatnia a rumunok érdemét a szláv nyelv igájának lerázásában. Megmondom tehát én, a nélkül, hogy sok tényt felhozzak.

A XVI. században a reformatio Erdélyben is elterjedvén sőt ott uralkodóvá is válván, erdélyi protestánsok, legeleinte százszok, adattak ki magok költségén oláhra fordított kátét és más vallásos könyveket. Ezek a legelső oláh nyomtatványok egész Európában; sa legeslegelső oláh könyv 1546-ban N. Szebenben jött ki, ezen czim alatt: Keresztyén oktatás. Hirschel Lukács, brassói bíró, az első oláh Homiliari-

umot fordíttatá és adá ki a maga költségén stb. stb. 1643-ban I. Rákóczi György megparancsolá az új oláh püspöknek, hogy vasárnapon és minden ünnepen, temetésen, keresztelésen stb. a prédikacziókat és egyéb egyházi functiókat a nép — azaz — oláh nyelven kell tartani és tartatni (*vernacula sua lingua praedicabit praedicarique per quosvis alios quoque pastores procurabit*).

Ezt pedig akkor sokan kálvinista zsarnokságnak tartják vala. — 1648-ban ugyancsak Rákóczi költségén és e végett felállított saját nyomdájából jött ki oláhul (bár kiril betűkkel) az Ujtestamentom is. — Im ezek által szabadítá fel a XVI. és XVII. század a szláv nyelv igájából a rumun okát. S abban mi erdemök van nekik egyéb, hogy bevették a sült galambot? De mikor jött ki Moldovában vagy Oláhországban az első könyv? Mikor jött ki ott — Rákóczit megelőzőleg — az első oláh bibliai fordítás? Mikor lett ott egyházi nyelvvé a rumun? Jó lett volna ezt megmondani, sőt vele tartozott is Densusian, hogy abból is megláthatnék, vájjon szellemi tekintetben rosszabb állapotban valának-e az erdélyi rumu-

„nok mint a moldvaiak és oláhországiak? En azt vallo, nemcsak históriai mulasztás, de históriai ferdítés is, úgy állítani elő az erdélyi immunokat, mintha csak azok lettek volna rumunok a világon, vagy mintha az erdélyi jó vagy rossz politika az összes rumunságért volna felelős!

»Most következék a XVIII. század, úgymond Densusian, mely a immunokat a feudális és politikai szolgaság alól akará felszabadítani.« Összehasonlítás végett felette tanulságos volna a moldovai és oláhországi rumun jobbágyok XVIII-ik századbeli állapotját az erdélyieké mellett feltárva szemlélni: azonban Densusian itt sem említi meg az Erdélyen kívüli immunokat. A mit Klein püspökről állít, hogy az már 150 évvel azelőtt az erdélyi immunokat azon politikai állásra igyekezett volna emelni, a melyre még ma sem jutottak el *) (voindu cu o suta cincideci de ani mai

*) Klein N.-Szombaton tanulta a theológiát, 1729-ben neveztek ki s 1730-ban szentelték fel püspöknek a Munkácsi egyesült püspök által. Densusian azt mondja róla, hogy ellenségei miatt veszté el a bécsi udvarnak kegyelmét, tehát 15 évig tartó harcz után lemondta püspökségéről (1745-ben) s Hómába vonulván vissza 1768-ban meghalt »in cea mai marc miseria« a legnagyobb ínségben. Vájjon erről tehettek-e az erdélyi magyarok, nem tudom.

inainte sa aduca pe romanii Transilvaniei in o stare politica, pe care niciasta-di nau ajuns'o, a 76. lapon), ezt arra kell érteni, hogy Mária-Theresia uralkodásának elején az unialt püspök Klein tökéletes egyenlőséget óhajta elérni a katolikus püspökkel és papsággal, s hogy a rumunok negyedik nemzetnek ismeressenek el; a mi pedig ma nem is lehetséges többé, a volt három »nemzetnek« politikai különbségét is meg kell vén szüntetni.

Densusian az 1784-ki forradalom megértésére bocsátja előre a múlt századok eseményeit, de, mint látjuk, egyoldalúan rajzolja azokat, tehát a leírandó forradalomra nem kellő, sőt inkább hamisító világosságot ereszt, így csinálódik némely história. Legközelebb vessünk egy kutató tekintetet arra az 1784-ki szomorú eseményre.

V.

Az 1784-ki szomorú esemény a zaltnai uradalomban kezdődött. »Az abrudbányai hegyek immunjai, kik részint bányászok, részint »castrensesek« valának, régi időben

sok jogot élveztek s még 1547-ben is az abrudbányai oláhságnak vajdája vala.« — Densusian, a rumunok ősrégi birtoklását elhívén, sőt az 1784-ki lázadást is úgy tüntetvén fel, mintha az vissza igyekezett volna szerezni a régi jogot, a régi örökséget: a kenézek, boérok és vajdák jelentőségét is nem történelmi világításba teszi. Densusian szerint a rumunság nemzeti felsősége elbirtvalaha, » s a hol és a mikor az elveszett, ott és akkor kisebbedének vagy el is enyészének a vajdák, kenézek és boérok politikai jogai.« Azt mondja, a rumunságban soha sem fejlődött ki a feudális rendszer, nála úr és jobbágy nem volt. — Mintha Erdélyben és Magyarországon a meglévő jó vagy rossz állami jogon kívül más állami jog is létezett, vagy csak létezhetett is volna. A magyar állami, vagy is királyi jog az egyetemes territórium, a melyen az uralkodó rendszer mellett — akár jó akár rossz is a mai felfogás szerint — igen tarka társadalmi és jogi különbségek találkoztak össze, de mind a királyi jog felsősége alatt. Ha képzelhetünk is a királyság előtti korból fennmaradt olyan ter-

ritorialis jogot az ősi magyar hét vagy nyolcz törzsök maradékainál, mely nem származhatott a királyi jogtól, mely azonban az első királyok alatt okvetetlenül feledékenységbe jutott, azaz a királyi jogtól eredeti jog g á vált: de az ősi magyar hét vagy nyolcz törzsökén kívül más önálló, akár szláv, akár rumun territorialis jogot nem is képzelhetünk; hisz az a magyar foglalás által szűnt volna meg okvetetlenül. A magyar alatt beliítt vagy beszivárgott új lakosság pedig mind, bár a kiváltságok legtarkább külömbfésülésével is, a királyi jog felsősége alatt, tehát engedelmével vagy elnézéséből, talált helyet és alkalmazást. A rumunok a nagyon későn beszivárgó lakosokhoz tartoznak, s ők nem is mint a németek városalapító, hanem csak pásztórkodó lakosok valának. A kik közülök vajdák, kenézek vagy boérok lesznek, a magyar korona, illetőleg a királyi várak porkolábjainak kinevezésével vagy jóváhagyásával lesznek azokká.

Egészen hamis tehát az, a mit Densusian a 45. lapon mond: »A hol a rumunság a nemzeti felsőséget elvesztette, mint például Ma-

gyarországban és Erdélyben, ott a vajdák hatásköre mind szűkebbé vált, míg végre a castrensesek egyszerű hadnagyaivá lettek. Mind a mellett a rumun vajdaságok Magyarországon és Erdélyben a XVI. század közepéig maradtak fenn, nem ugyan azon fényben, mint az oláhországi*) és moldovai vajdák, de legalább szomorú ereklyéi gyanánt a rumun nép régi katonai alkotmányának!!« Hát Densusian semmiféle rumun történelmi forrásban nem olvasta még, hogy a »fényes oláhországi és moldovai vajdák« is a magyar korona vasallusai valának? Nem olvasta még a híres Vitéz Mihálynak 1598-ki hódolatát, a melyben fogadja: »Sacram Caesaream et Regiam majestatem pro domino et rege nostro legitimo et naturali recognoscere, quera ad módum etiam tempore divorum olim regum Hungáriáé de jure compete-
bat?« Nem tudja-e, hogy ezen formula Róbert Károly tói fogva Bocskayig igazán »juris

*) A rumun írók Oláhországot »M u n t e n i a«-nak, azaz hegyes országnak nevezik. Ez is csak a magyar diplomatiai »Transalpinat-nak fordítása, melyben a t r a n s szó csak ide, Erdélyre, nem oda, Olábarszágra illik.

Status« volt? így csinálódik-e némely história? így csinálódik-e a rumun história?

A vajda szó sokféle jelentésű; hasonlítunk bár egymáshoz Zápolyai János vajdát, s az idejebeli cigány vajdát, mely cigány méltóságnak létét históriailag már Zsigmond király alatt mutathatni fel. Melyik mellé állítsam inkább az erdélyi és magyarországi oláh vajdát — mert nagy számmal találjuk — nem tudom.

A rumun vajdaságok Erdélyben és Magyarországon, úgymond tovább Densusian, több-több kenézsekre valának felosztva. »A kenézek részint bírói, részint igazgatói tiszteket viseltek, de legkiválóbb tiszteket hadi előjáróságban, vagy praefectusságban állott. Méltóságuk örökös vala. A kenézek száma még a XIV. és XV. században igen nagy s a rumunságnak egyik nevezetes osztályát képezi vala; de ma egészen eltűnt.« Densusian úgy adja elő a dolgot, mintha a kenézség saját rumun társadalmi osztály lett volna. A népesítés való történetei azt mondják nekünk, hogy a kenézek a szlávok és a rumunok közt azok voltak, mik

a soltészok a németek közt, t. i. vállalkozók, a kik üres földekre vagy néptelen erdőkbe lakosokat szereztek, az illető földes urak által meghatározott föltételek alatt, akik az így telepített lakosoktól az adót szedték be s kitűzött módon igazgatták is azokat. Mindezért bizonyos hasznuk és kiváltságuk vala; s tisztségök a hozzájuk kötött jövedelemmel együtt atyáról fiúra szállott, sőt az uraság engedelmével el is adathatott. A koronái birtokokon, azaz királyi várak birtokain, ülő kenézek nem ritkán meg is nemesedtek; a rumun nemesek legnagyobb része mind Erdélyben mind Máramarosban ilyen megnevesedett kenézek utódjai. Hasonlóképen sok soltész is nemesedett meg. Az urbérség behozatalával szűnt meg legtöbb soltészság és kenészség nálunk; Erdélyben, úgy látom, a mint az oláhság földmivelővé vált, úgy szűnt meg a régi kenészség is. Utóbb a falusi bíró viselé a kenész-nevet.

»A rumun boérság, folytatja Densusian, nem támadt a feudális viszonyból, mert feudális nemesség nem volt hajdan a rumunoknál; de az a középkorban igazán katonai ősz-

tály volt. A boérok valóságos légionáriusok, tehát legkiválóbbjai valának a katonás rumun népnek. Ez a boéri katonáskodás egészen sajátságos, bizonyos tartam és feltételek nélkül szűkölködő, még csak feudális örökség sem divatozott nálok.« Ez a jellemzés a papíron állhat meg ugyan, a valóságos életben egy perczig sem állhat fenn. A fogarasi boérok tartozása a királyi várhoz, valamint kötelességük és társadalmi mi voltak azon statútumokból tetszenek ki, melyeket Tömöri Pál fogarasi porkoláb és bóérjai szerzének 1508-ban, s melyeket Bornemisza János, a budai vár porkolábjá, helyben hagyott.*) Ezen statútumok történeti valóság: Densusian jellemzése hiú költemény.

Legtöbb kenészséget és megnemesedett kenészt a Szörényi bánát mutat. A kenészségek a királyi várak neveit viselék és IV. László alatt 1453-ban a nyolcz oláh kerület, mint határőrzők, tetemes kiváltságokat nyere. Azon kenészségekben, úgymint másokban is, külön szokásos jog is fejlődött ki. De a nyolcz

*) A magyar törvényhatóságok jog-szabályainak gyűj. töménye. I. köt. Az erdélyi törvényhatóságok jog-szabályai-Bpest, 1885. A 169. stb. lapokon.

kerület önállása hamar elenyészett; már Mátyás király idejében nem hallunk többé róla.

Az abrudbányai oláhokra nézve pedig, akiknek régiségét Densusian, mint e czikk elején láttuk, hireszteli, a való történetek azt mutatják, hogy sem az 1271. tájban sem előbb oláhok nem voltak az abrudbányai vidéken. Mert V. István király az Ompoly melletti Abrudföld (Abrudbánya) határát az erdélyi püspöknek és káptalannak adományozá, mely földet, ugyancsak királyi adományból, az előtt néhai Gyula bán, utóbb Szoboszlói Székely bírtak volt. Azt a földet Máté erdélyi vajda a kertzi apát, a királyi ember és azőszes szomszédság tanúsága szerint 1271-ben kijártatta (quae terra coram testimonio abbatis de Kerch et Andrea comite de Gyógy, homine domini regis, convocatis omnibus commetaneis et vicinis, et specialiter coram nobis exstitit reambulata, nullo penitus contradictor existente.) *) A város-félékben, úgymint Zalatnán, Abrudbányán, Offenbányán, Vízaknán, az első bányász lakosok né-

*) Székely oklevéltár. Szerkesztette Szabó Károly I. köt. Kolozsvárott 1842. A 14 lapon.

metek valának, nem oláhok: az oláh sehol Erdélyben nem alapított várost, legkevésbé bányavárost. De ama városok környékén, az erdőken, hegyeken, oláhok kezdenek tartózkodni, kikből lassan kint bányamunkások is váltak. Densusian (a 81. lapon) maga hoz fel a Sterka Sulucz püspök, utóbb metropolita, kéziratából f»istoria Horii«) egy nem megvetendő bizonyítékot az ottani oláh-telepítésről. Sulutz 1814 — 1836-ig Bisztra faluban popa lévén az öregektől hallá, hogy mert az oláhok elődjei híres vadászok valának, azért az erdélyi fejedelmek őket az abrudbányai hegyi járások öreivé, plajásókká, tévék a török becsapások ellen, melyektől Magyarország felől félnek vala. Az 1547-ben található oláh vajda tehát se magára nézve valami nagy hatalmat, se az abrudbányai oláhokra nézve valami ős régiséget nem bizonyít.

Mária Theresia 1769. nov. 12-én Urbárium-féle szabályokat, »bizonyos punctumokat,« kirdete ki, a melyek szerint az erdélyi jobbágyok tartozásai meg vannak határozva földes uraik iránt; de nagy, szinte meg-

foghatatlan, hija azon szabályozásnak az, hogy a jobbágyi telkek nagysága, minősége nincs benne meghatározva, Kész vagyok elismerni, hogy nyúzóok voltak a földes urak mind, báró Bruckenthalék szintúgy mint Brassó városa is. A jobbágyra nézve minden földes úr nyúzó, legalább azt hiszi a jobbágy.

A zalatnai uradalom a fiskusé, nem magán birtokosé, s ime a zalatnai uradalom jobbágyai fakadnak először keserű panaszokra, s midőn kihallgatást és orvoslást nem nyernek, fegyverre kapnak. Tehát nyúzó volt az erdélyi nagy-fejedelem is, Mária Theresia és II. József. Az abrudbányai hegyek dáiái, a mint Densusian elmondja, 1775-ben 14,7611 forintot fizetének a kincstárnak; ez az összeg 1778-ban 21,555 forintra emeltették. Lehetetlen, hogy ez II. József tudta nélkül történt volna, s ha tudtával történt — hisz lázas tevékenysége, hiúz szeme mindenre kiterjede, mindent megláta —miért engedte meg?Helyesen mondja Densusian: »az abrudbányai hegyek oláhjai, az államnak jobbágyai, már 1775. tájban súlyosabb

állapotba jutának, mint a nemesség jobbágyai« (iobagii statului ajunsera intr'o positiune multa mai nefavorabila de catu chiar iobagii nobilemii. 83 lapon.) Mégis csak a magyar nemességet állítja oda mint embertelen nyúzókat! 1778-ban négy község, Nagy-Aranyos, Vidra, Kimpeny, vagy Kimpeny-Szurdok (oláh Írással Campeni) és Bisztra követséget küld panaszra N.-Szebenbe, hol a kormányzék vala, s Bécsbe: a követség szószólója Ursz Miklós, kinek ragadvány-neve II őri a (énekes.) A követek visszatérvén botbüntetéssel és fogsággal lakóinak. Kinek kívánatára történik ez? Az urodalmi, tehát a nagyfejedelmi tisztek kívánatára!

Az alsó zalatnai dominium községei a korcsmákat 1778-ig 157 forintért tartották volt. De 1781-ben egy nyugalmazott kapitány, Áron János bisztrai lakos, azt ajánlja a kincstartóságnak (Thesaurarius,) hogy a kocsmákat a községektől el lehetne venni, s nagyobb összegért bérbe adni. Bérbe is vévé két örmény, Bosnyák Márton és Patrubany M* irton 12,000 forintért; s a bérlők minden magán bormérést, melyhez a lakosok hozzá

voltak szokva, eltiltanak. 1782. május 24-ére országos vásár esek Kimpenyben, s a lakosok, a régi szokás szerint, bort mérének a vásárosoknak. Ebből dulakodás, verekedés támad a bérlők emberei és a lakosok között, s az úriszék, a f i s k u s i uradalom széke, a megye közrehatásával, kemény büntetéseket liatároza a vétkesekre, 25—100 botütést, 3 hótól 2 évig tartó fogságot, ötre pedig, a zenebona támasztóira, épen halálbüntetést. Azon kívül a károk megtérítésére az illető községek 8708 forint lefizetésére ítéltetnek, miből valóban 6179 forint be is hajtatók, mint Densusian mondja. A zenebonások közt Ursz Miklós is vala, ki azomban elmenekült. Az úriszék Ítélete s általában a dominium visszaélései ellen 1783-ban nagy ob követség rnene panaszra Bécsbe. II. József vizsgálatot rendelt ugyan, s követelt véleményt arra, miképen lehetne megszüntetni a visszaéléseket; de az úriszék Ítéletei nagyobb részint végrehajthatának, csak a halálbüntetés 1—2 évi fogságra és 50—100 botütésre változók.

Azon nagyobb oláh követség, melynek tagja az üldözött Ursz (Horia) is vala, József

második utazása után érkezék fel Bécsbe. József t. i. először 1773-ban és másodszer 1783-ban keresztül futa Erdélyországon is; Május 21-én lépven be az országba, melyből Máramarosba s ebből Galicziába és Lodomériába siette, s augusztusban térvén vissza Bécsbe. Erdélyi útjában számtalan kérelmet fogada el a lakosságtól; ez különösen az oláhokban reményt ébreszte sorsuk javítására; ezen reménnyel méné fel Bécsbe az említett nagyobb oláh követség is. Ursz, vagy Horia azután is Bécsben volt, megvárván ott a császárt, a ki már Olaszországba utazott volt, a honnan 1784. márczius 20-dikán jöve vissza. Kihallgatást nyer Józsefnél; mi történt 1784-ben tavasszal ezen a kihallgatáson, erről legkisebb tudósítás sincsen (nu esista nici cea mai mica informatiune positiva. 110. lapon.) De visszatérte után az abrudbányai hegyek közt Horia azt a hírt terjeszté, hogy felhatalmazása van a földes urak elleni támadásra, valami ócska pecsétes Írást és aranyzott sárga réz keresztet mutogatván fel bizonyítékul. Densusias úgy találja, hogy az üldözött Horiának egyéb választása nem is vala,

mint vagy lázadást kelteni, vagy üldözőinek kezébe adni magát: pedig harmadik útja is lehet vala, vissza nem térni a hegyek közzé, s Bécsben maradni, a hol Enyedi Ferencz István, udvari ágens, a kihez őt a császár maga igazította (la care i-a trimisu insusi imperatulu. 106. lapon), biztos embere és tanácsosa lakik vala.

Horia, Kloska és Krizsán, mindhárman a zalatnai uradalom jobbágyai, a mozgalom élére állanak, melyet különösen a József rendelte népösszeírás is előmozdít. Az oláh közösségek úgy értik vala azt, hogy katonai szolgálatra, mely az oláhokat a földesúri hatóság alól ki fogja venni, történik az összeírás. Hisz vagy húsz évvel ezelőtt olyan változás esett meg a székely és oláh jobbágyokon, kikből határőrző ezredeket alkotának a Moldova szélén.

A rumun parasztok terve az vala, értesít bennünket Densusian, hogy a forradalom 1785. tavaszán törjék ki, s akkor egy éjtszakan valamennyi oláh falu gyilkolja meg földesurait; addiglan pedig igyekezzenek magoknak fegyvert szerezni Fejérvárott a katonai kormánytól. »Ekként egy irtózatoss mé-

szárlás készült a magyar nemesség ellen, úgy-
mond Densusian, mely hasonló lett volna a
szicíliai vecsernyéhez 1282-ben, vagy a Sz.-
Bertalani éjhez 1572-ben.« (145. lapon.) De a
gyilkolás, égetés, erőszakos keresztelés s min-
den baromi dühösködés, melyet Densusian
forradalomnak nevez, 1784. november elején
kezdődék. »Valamint minden forradalomnak
mozgató eszméi vannak, oktat bennünket
Densusian, úgy volt ennek az 1784-kinek is
határozott célja.« Első sorban politikai
célja volt. Az oláh kapitányok ki akarák
terjeszteni a forradalmat egész Erdélyre, s
kiirtani nemcsak a magyar nemeseket, hanem
az összes magyarokat, ha meg nem keresztel-
tetek magokat. így megszűnván a magyar
uralkodás Erdélyben, az ország a rumunok
hatalmába kerül, magától érthető (hozzáteszi
kegyesen Densusian) az ausztriai ház felsősége
alatt (si tera sa ajunga sub puterea elemen-
tal ui romani, se intelege sub régimúltú casei
austriace. 149. lap.) — Az oláh megkeresztel-
ést, úgy magyarázza nekünk az író, nem val-
lásos fanatizmus, hanem azon oláh gondolat

követelte, hogy oláhokká lesznek a magyarok.

Második sorban ezen forradalomnak s ocialis célja volt. Ennélfogva 1) a rumun ne legyen többé jobbágy; 2) nemesség ne legyen többé, egyszóval vége legyen az egész feudalitásnak, vége a nemességnek Erdélyben, de egyenlőség a teherviselésben, egyenlőség a jogokban. »Valóban egyik dicsősége a rumun népnek az, hogy már 1784-ben sok vért ontott ki a társadalom hamis elveinek lerontására, s a szolgaság és feudális nemesség megsemmisítésére* (se intru adeveru este o gloria pentru poporulu romanu, ca mca la anulu 1784 si a versatu sangele cu profusione pentru nimicirea principiiloru false ale societatii, pentru desfintarea servitutii si a nobilimii feudale. 150. lapon.) 3) A rumunok fegyvert kapjanak, tehát legyen nemzeti fölfegyverzés; — 4) a nemesség birtokai ki legyenek osztva a rumunok között.

Ez, úgymond Densusian, nem communitas vagy anarchiái, hanem egyszerű históriai motívumból fo l y t. (Sebasa

iramai pe simple motive istorice). Ugyanis, a rumunok tudják vala, hogy jogtalanul megvaunak fosztva a földektől, hegyektől, lege-lőktől; ennélfogva övék az ország. »A forradalom eszméi, Densusian szerint, h agyományosok valának, a történeti jogon, a rumunok régiségén alapulván« (ideile revolutiunii erau asa dar traditionale, formate pe hasa dreptului istoricu, pe hasa vechimii romaniloru in Transilvania. 151, 152. lap.)

Bizonyosan Horia és társai gyilkolást, rablást czéloztak, különben föl sem támadnak; azt is bátran el lehet hinni, hogy a vérontást, gyújtogatást a kormányi hatalom nem fojtván el nyomban, sőt azt azáltal helyeselvén némileg, hogy mintegy látványosságot, úgy nézette azt eleinte a kevés kirendelt katonasággal: az elvadulás perczről-perczre növekedék a parasztokban és pópáikban. De, a mint már mondtam, kötve hiszem, hogy ilyenén kigondolt s históriai hagyományon alapuló tervök lett volna. A siker bizonyosan elragadta a tetteseket; valamint a rettegés és félelem a kormány által védelem

nélkül hagyott áldozatokban bizonyosan még nagyította a dúló parasztok és popák szándékait.

A magyarokat ki akarták irtani, úgymond Densusian. Képzeltük-e, hogy Horia és társai nem tudták volna, hogy székelyek vannak, a kik nem elszórva, mint a földbirtokosok, hanem tömegesen laknak, a kiket tehát bajos lett volna egy éjtszaka meglepni és kigyilkolni?— Képzeltük-e, hogy Horia és társai a szászokat is ki akarták volna irtani? hisz ők avval ámiták el a rumunokat, hogy a német császár engedelmeiből gyilkolnak, gyújtogatnak. Annyira eszök-vesztetteknek még sem lehet a legvadabb rumunokat is tartani, hogy azt képzelhessék, hogy a német császár engedelmeiből az erdélyi németeket is szabad kiirtani ok. De ha nem irthatják ki a székelyeket, nem a németeket: urai sem lehetnek egész Erdélynek. Az a politikai és socialis cél tehát, mellyel Densusian a Horiáék gyilkolásait barmoskodását mintegy helyeseltetni akarja, bizonyosan inkább az ő historiai meggyőződésének a termése, mintsem Horiáék eszméje.

S erre bizonyítékot Densusian maga szolgáltat a következő történettel.

Józsefnek első útjában, 1773-ban, a medley esszéki Aczel (Hetzeldorf) száz község egy folyamodással járula hozzá, melyet Heyden-dorfi (de Hcydendorf) Mihály Konrád, mint a szék jegyzője, élőszóval is adott elő. Azaczeli határon mintegy száz rumun háznép letelepedett volt lassankint, kiket a község el szeretett volna távolítani. Reá akarát tehát bírni a immunokat, hogy költözzenek el. Szép szerivel nem boldogulván, erőszakhoz nyúlt, felgyújtván a rumun kunyhókat. Ámde egy esztendő múlva ugyan a napon több helyütt égni kezd a község; s azóta már ötször volt nagy tűzvész benne. A szászok meg lévén győződve, hogy boszúból a rumunok gyűjtják fel a helységet, folyamodást küldenek a kormányzékra, melyben elmondják, hogy mindaddig nem érzik magokat bátorságban, míg határukról el és más helyre át nem telepítik a rumunokat. A kormányzék tehát azt hirdeté ki a immunok közt, hogy ha még egyszer tűzvész támad Aczelben, a történt kárnak megtérítése a rumunok egyetemben lesznek kény-

szerítve. S íme egy hét múlva éppen a bírónak csűrjét semmisíté meg a láng, a kinek házá-
nál történt volt a kormányzék határozatának
kihirdetése. — A rumunok viszontag azt pana-
szolák Józsefnek, hogy ámbár ők a székre és
a községre éppen úgy adóznak, mint a szászok,
nekik még sincs saját szántóföldjük, kaszáló-
jók, szőlejük, mert a szászok nem akarnak
nekik semmit sem engedni a határból, azt
hozván fel, hogy azt a magyar királyoktól
kapták, abból nem adnak senkinek semmit.

Miféle tanúságot vonhatni ki ebből a
történetből, a melyet Densusian maga közöl,
vájjon azt-e, hogy a immunokban azon meg-
győződés élt, hogy a magyar királyok az
aczei határt jogtalanul vették el a immunok-
tól, s jogtalanul adományozták oda a szászok-
nak? hogy tehát voltaképen bitorlók a szá-
szok, jogszerinti birtokosok pedig a immunok
volnának? Bizony nem az a meggyőződés él
vala 1773. tájban a medgyesszéki immunok-
ban, azért ők csakis *cohabitation* is
permissió-t, vagy a régi görög felfogás
szerint, *p a r o i k i a*-t, kértek, két oknál fogva:
mert ott vannak már, s mert úgy adóznak a

székre és községre, mint a szászok. Azt a történeti hagyományt, azt a történeti jog hasisát (hasa dreptului istoricu), melyet Densusian Horiá-ék meggyőződésébe hele gondol, csak a hires kalugyerek csinálta rumlin história költötte fel, még pedig csakis az 1784-ki szomorú történetek után.

A mi végre a rumun népnek azon dicsőségét illeti, hogy már 1784-ben, tehát a nagy francia forradalmat megelőzőleg, sok vért ontott ki a társadalom megmásítására s az egyenlőség felállítására, ezt a dicsőséget is Densusian hiába tulajdonítja a rumun népnek, mert az Dózsa Györgyöt illetné meg, ha ugyan dicsőség, a ki 1514-ben, tehát 270 évvel előzte meg a rumun gyilkolást, égetést, barmoskodást. De Densusian azt az igazán nevetséges gondolatot is csak a történeti valóság hamis színben való felmutatására fejezte ki.

En magát a szomorú eseményt nem adhatom elő — erre itt hely sincs — csak azon háttért mutatom fel, a melyre Densusian a történeti képet festi. Felmutatásomból, mely Densusian saját szavaiból áll, meggyőződhetik az olvasó, hogy az egészen hamis. A

hamis háttér hamis világosságot vet a képre, s azt is meghamisítja. Egyébiránt Densusian a szomorú esemény hivatalos oklevelek alapján beszéli el; s én egy csöppet sem kételkedem abban, hogy nem híven közli azokat.

Végre egy körülményt kell még felhoznom. Az erdélyi kormánynak helytelen, gyáva magaviseleté, a mely igazán egyenlő Dobse László kormányának magaviseletével az 1514-ki magyar paraszt lázadással szemben, — s Horia szemfényvesztései azt a gyanút ébreszték legott, hogy amaz iszonyú szerencsétlenség II. Józsefnek, ha nem engedelmevel is, legalább tudtával történt. Erről Densusian így ír: » Horiának állandó tartózkodása bármi vallomást tenni az Ítéző bizottság előtt, azt, a történelmi igazságot illetőleg, eléggé alapos meggyőződést kelti bennünk, hogy a császár Horiával igen behatóan discutiálta az igen nyomós reform-kérdést Erdélyre nézve. De továbbá is azt állítani vagy vélni, hogy József helyeselte a forradalmat, merő képzelődés; ámbár ezen esetben Horia bizonyosan nem lökte volna a világba

ezt a jelszót: A »császár akaratjával és parancsolatjával!« — Jól értem-e a rumun szöveget, mely így szól: »Tote aceste imprejurari ne forméza o convinctiune destulu de real a, in ce privesce adeverulu istoricu, si anume, ca imperatulu discutase cu Horia prea adancu cestiunea reformeloru sale cu privire la Transilvania. A sustine mai múltú, ca revolitiunea se ar fi facutu cu aprobarea imperatului Josifu, ar fi o púra fantasia, de ore ce in casulu acesta, Horia de siguru nu ar fi scosu la lumina devisa: »Cu vola si porunca imperatului.« 439. lapon.

Tehát II. József reá szorult Horia politikai bölcsességére; arra reá szorulván, természetesen helyeselte is a tanácsadójának, Horiának, föllépését. Densusian védelme legsúlyosabb vád Józsefre nézve. S a mi még szomorúbb, a rumun izgatók terjesztik a rumun nép közt azt a meggyőződést, hogy II. József megparancsolta a Horia és társainak támadását. Vájjon egyebet jelentenek-e Baritznak szavai a N.-Szebeni sajtóbírótság előtt 1884. okt. 14-kén: »A magyar kormány Hóra és Kloskától való félelmeben követelte a román gör. kel. congressus

elnapolását. Mi azonban azt kérdezzük, hogy mit fog tenni a kormány akkor, hogy ha azoknak szelleme csonttá és hússá megtestesül és három (?) millió román nevében visszakövetelik majd az elrablói jogot és szabadságot, de nem a kormánytól, hanem egyenesen az elfelejthetetlen II. József dédunokájától, aki, mint amaz másodikban megparancsolandja majd a román népnek a rabságból való felszabadítását? Baritz úgy, mint Densusian is, úgy látszik, meg van győződve, hogy II. József egyenesen megparancsolta a Horia-féle iszonyatosságokat, s ezt a meggyőződést Densusian közvetve a könyvével, Baritz pedig közvetlenül élőlőszóval és hírlapjával terjeszti a nép között. Mit fog tenni az akkori magyar kormány, mikor Horia és Kloska dédunokái másodikban megkísértenék a vérontást s a vele járó oláh barmoskodást? nem tudom; mit kelljen addig is tenni minden magyar kormánynak, arra Baritz eljárása eléggé érthetően tanít. En a tudomány nevében kérem fel a rumun írókat, mutassák meg, melyek azon historici jogok, a melyeket a magyarok

és németek az erdélyi és magyar-
országi rumunoktól elraboltak,
mert én azon történelmi jogok vissza-
adását életem végéig sürgetni és követelni
fogom.